



ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ

Факультет	Дизайн середовища	Рівень вищої освіти	1-й освітньо-професійний
Кафедра	Архітектури	Рік навчання	1-й
Галузь знань	19 "Архітектура та будівництво"	Вид дисципліни	Нормативна, з циклу професійної підготовки
Спеціальність	191 "Архітектура та містобудування"	Семестр	2

ІСТОРІЯ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ

Семестр: 2 (весняний, 30 січня – 15 травня 2023 р.), 15 тижнів

Викладач: Хороян Наталія Петрівна, PhD (канд. архітектури), доцент
 E-mail: khororian.natalia@ksada.org
 Telegram: +380 50 772 55 14

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

АРХІТЕКТУРА, МИСТЕЦТВО І КУЛЬТУРА ПЕРШИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ, СТАРОДАВНІХ ЄГИПТУ, МЕСОПОТАМІЇ, ІРАНУ ТА СТАРОДАВЬОЇ ГРЕЦІЇ

I тиждень	Лекція 1	Вступна лекція. Походження і функції мистецтва. Виникнення будівельної діяльності.	2 год.
------------------	-----------------	--	---------------

- Структура дисципліни. Форми викладання (лекційні та семінарські заняття). Види та засоби контролю вивченого матеріалу.
- Характер соціального життя в первісну епоху.
Діалектика взаємозв'язку суспільного виробництва, соціального життя, матеріальної і духовної культури.
Синкретизм первісного культурно-мистецького комплексу.
- Походження і сутність мистецтва.
Теорії походження мистецтва. Міф і ритуал.
Розвиток образотворчих форм у палеоліті, мезоліті, неоліті.
- Функції мистецтва в первісному і сучасному суспільстві.
Види і жанри образотворчого мистецтва. Місце архітектури у системі світу мистецтв.

Вступна промова до курсу «Історія мистецтв, архітектури та містобудування Стародавнього Світу та Візантії».

Антропологічно найбільш близьким до сучасного типу людини є так званий кроманьйонець – доісторична людина, сліди культури якого були знайдені вперше на території Франції у гроті Кро-Маньйон. Вид *Homo Sapiens* відрізняється від своїх предків, зокрема, від виду *Homo Sapiens Neanderthalensis* (людини неандертальського) тим, що у нього краще розвинене абстрактне мислення, що дозволяє дізнаватися подібність предметів, подумки «будувати» образ предмета, передбачуваний результат своєї праці. Саме абстрактне мислення, а також праця і мова відрізняють людину від

тварин. Завдяки цим якостям людина відділяється від природи і починає формувати «другу природу» – специфічне середовище для людського життя і діяльності.

Людське суспільство – це об'єднання людей, яке засноване на певних суспільних відносинах: поділі праці, політичних і моральних підвалинах, відносинах між соціальними групами. Вся сукупність практичних, матеріальних і духовних цінностей, що відбиває певний рівень розвитку суспільства і людини – це і є культура. Культура включає в себе сферу духовного життя суспільства, а також і сферу матеріального життя, тобто всередині культури є дві субкультури: духовна і матеріальна. Ці дві субкультури пов'язані між собою неоднозначно — не завжди високого рівня розвитку матеріальної культури відповідає високий рівень розвитку духовної культури.

У доісторичну епоху, до утворення держав, сфера духовної культури була ще не зрілою, вона тільки починала формуватися. Тому форми суспільної свідомості, що зароджувалися, представляли собою певну єдність – синкретичний духовний комплекс (СДК). Релігія, мораль, право, ідеологія, політика, філософія в той час ще не виокремилися в самостійні сфери людської діяльності, духовне життя ще не відокремилася від буття матеріального. Всі форми суспільної свідомості постійно вступали у тісні взаємини один з одним.

Питання про походження мистецтва було поставлено на наукову основу у другій половині ХІХ століття, коли з'явилася можливість використання даних, отриманих такими науками, як археологія, етнографія, соціологія, психологія, антропологія, лінгвістика.

Мистецтво з'являється в певний період розвитку суспільства, коли складаються матеріальні умови для його виникнення. Це, насамперед, наявність запасів їжі для того, щоб деякі члени громади могли мати вільний час для занять мистецтвом, забезпечення суспільного поділу праці. Появі цих умов сприяє колективна полювання, розподіл обов'язків між членами колективу у відповідності з їх здібностями. Цей період приходить на Верхній палеоліт (35 – 18 тис. років до н. е.), коли льодовик відступає на північ. Серед вчених немає єдиного погляду на питання про походження мистецтва. Існує кілька теорій, кожна з яких по-своєму права.

З найдавніших часів мистецтво супроводжувало людство, допомагаючи йому засвоювати й творчо перетворювати світ. Людина і мистецтво постійно та активно взаємодіють, розвиваючись. Мистецтво формує особисте ставлення людини до дійсності, а людина, набуваючи соціально-історичний досвід, фіксує його у творах мистецтва. Ці твори, що дійшли до нас, дають нам уявлення про життя і соціальних відносинах людей, про систему їх духовних цінностей. З розвитком людського суспільства, у міру ускладнення соціальних відносин, ускладнюються і множаться функції мистецтва.

Для періоду стародавності функції мистецтва можна звести до наступних:

- Ідеологічна функція – це вираз прийнятого в даному суспільстві світогляду, уявлення про світоустрій. У стародавніх цивілізаціях ідеологічна функція мистецтва була однією з основних, вона сприяла закріпленню існуючої в суспільстві ідеології. Найчастіше ідеологія впроваджувалася у свідомість людей через міфи, тому можна сказати, що в первісному суспільстві ідеологією була міфологія.
- Соціальна функція – також одна з основних функцій мистецтва, вона «йде зверху», тобто визначається правлячими групами суспільства і спрямована на закріплення існуючого соціального порядку, певній соціальній ієрархії людей. Ця ієрархія відбивається і в світі богів, і в світі духів. В релігії затверджує божественне походження влади.
- Загальноосвітня функція – це функція, пов'язана з передачею знань молодим поколінням людей. За допомогою мистецтва знання передаються і закріплюються безпосередньо в образній формі, умовною мовою мистецтва передаються ідеї, поняття.
- Комунікативно-меморіальна функція – пов'язана з передачею інформації в просторі та часі, з цією функцією пов'язаний знаковий характер багатьох зображень. Піктографічне та ідеографічне лист, поступово змінюючись, перетворилося в писемність, літерні знаки втратили свій образотворчий

характер. Меморіальна функція пов'язана з культом предків: культурна зв'язок поколінь здійснювалася через ритуали, в яких фігурували магичні зображення предків, реліквії. Різні меморіальні споруди, пов'язані з культом предків: дольмени, кургани, менгіри були розраховані на багатівкове існування, завдяки чому дійшли до наших днів.

- Пізнавальна функція пов'язана з можливістю пізнання за допомогою емоційного мислення, ототожнення образу з предметом. У процесі створення зображення людина аналізує будову, пропорції, анатомію зображуваного предмета.
- Магічно-релігійна функція – пов'язана з прагненням людини оволодіти силами природи через художнє зображення. З цією функцією пов'язана мисливська магія, виникнення «охоронних знаків». Первісний художник був одночасно і магом – посередником між світом земним і світом сакральним.
- Естетична функція – пов'язана з пошуками «універсальних законів краси». З найдавніших часів людина намагався стилізувати природні форми, знайти кращі поєднання кольорів, пропорції. Психологічний вплив мистецтва давно було усвідомлено людиною: мистецтво брало участь в організації дозвілля, сприяло психологічній розрядки, відпочинку нервової системи. Давньогрецький філософ Аристотель писав, що метою мистецтва є досягнення катарсису – піднесеного, очищеного стану душі.

З плином часу, починаючи з часів Античності, мистецтво набуває нові функції, пов'язані з проявами особистості митця, його творчої індивідуальності.

- Художньо-концептуальна функція – це активна філософська функція, спрямована до усвідомлення стану світу, до вирішення будь-яких моральних чи політичних проблем епохи. Авторська концепція може бути також пов'язана з відкриттям нового стильового напрямку або творчої манери, відповідної новим завданням мистецтва в мінливому світі.
- Функція передбачення – в ній проявляється індуктивність людського мислення – здатність до логічних побудов на основі узагальнення повторюваних явищ. Ця функція проявляється у фантастичних і утопічних творах мистецтва, які часто впливали на розвиток громадської думки епохи.
- Суспільно-перетворююча функція – пов'язана з ідейно-естетичним впливом мистецтва на людей з метою залучення їх в активну соціально-політичну діяльність по перетворенню суспільства. Ця функція характерна для кризових, революційних епох, вона спрямована на формування «ідеалу» соціального устрою і людини.

Залежно від засобів, за допомогою яких створюється твір, мистецтва можна розділити на три групи:

- Просторові мистецтва (образ існує в просторі і не змінюється в часі)
- Тимчасові (образ існує в часі і не змінюється в просторі)
- Просторово-часові (образ існує і змінюється в просторі і в часі)

До просторових мистецтв відносяться образотворчі, до тимчасових – виразні (література, музика), до просторово-тимчасових – кіно, театр, танець. Архітектуру, якщо її розуміти як систему незмінних у часі форм, можна віднести до просторових мистецтв, але якщо її розуміти як систему форм, змінюваних у часі (що дуже характерно для архітектури ХХ століття), то її можна віднести до просторово-тимчасових.

Мистецтва поділяються на види, які характеризуються способом матеріального буття і застосовуваним типом образних знаків:

- Знаки образотворчого типу: припускають подібність образів з чуттєво сприйманої реальністю (живопис, скульптура, графіка, література)
- Знаки неизобразительного типу: апелюють до асоціативно-образного мислення (архітектура, музика, танець)
- Знаки змішаного типу: властиві синтетичних видів мистецтва (словесно-музичним, архітектурно-малювничим, музично-малювничим тощо).

Кожен вид мистецтва володіє своїми виражальними можливостями, має свій предмет і засоби виразності.

II тиждень	Лекція 2	Архітектура, мистецтво і культура Стародавнього Єгипту.	2 год.
-----------------------	-----------------	---	---------------

- Державний устрій та політична історія Стародавнього Єгипту. Світогляд, міфологія, релігія.
- Специфіка давньоєгипетського художнього мислення. Символ і канон в мистецтві Єгипту.
- Будівельна техніка, організація робіт у державному будівництві Єгипту. Суспільний статус зодчого.
- Специфіка містобудування Єгипту періодів Стародавнього і середнього царств.
- Основні історичні події епохи Нового царства і їх вплив на розвиток мистецтва та архітектури Стародавнього Єгипту.
- Час Хатшепсут: основні споруди, додавання типу гипостильного храму. Ансамблі Карнака і Луксора.
- Особливості «Єгипетського ордера».
- Амарнський період в історії Єгипту: відмітні особливості архітектури і містобудування.
- Мистецтво періоду Нового царства.

Одна з найдавніших людських цивілізацій – цивілізація Стародавнього Єгипту – існувала протягом 3000 років. Близько 10 тисяч років тому, із закінченням льодовикового періоду, почалося загальне потепління клімату і природні умови в північній Африці змінилися: на зміну саванам прийшли пустелі. Люди поступово переміщалися в долину повноводної річки Ніл і почали займатися землеробством, що зумовило осілий спосіб життя.

У VI тисячолітті до н. е. на північному сході Африки виникли перші державні утворення. До IV тисячоліття до н. е. це були вже східні деспотії, так звані *номи* на чолі з *номархами* – місцевими царьками. Між цими дрібними державами йшла постійна боротьба за кращі землі і пасовища, більш сильні *номархи* перемагали більш слабких. Поступове об'єднання *номів* призвело до того, що вздовж річки Ніл склалися два великих державних утворення: Верхній Єгипет (на півдні) і Нижній Єгипет (на півночі).

В цей час відбувався перехід від кам'яних знарядь праці до мідних, отже, виробничі можливості держави були вкрай низькими. Але природні умови Єгипту дозволяли навіть тоді оволодіти такою могутньою продуктивною силою, як річка Ніл. Щорічно розливаючись, Ніл приносив родючий мул. Для того, щоб керувати процесом осушення і зрошення ґрунту, потрібні були великі витрати ручної людської праці для будівництва дамб, каналів, осушувальних систем: адже основними знаряддями праці були мотика і кошик для перенесення землі. Таке становище вимагало високого рівня організації праці й зумовило консервативно-деспотичний державний лад. Життя була організована за принципом «мурашника» з жорсткою ієрархічною соціальною структурою і суворим розподілом функцій між соціальними групами.

Влада була гранично централізованою. Фараон вважався «сином Сонця» – намісником бога на землі, однак, дуже велику роль в державі відігравали жрецтво і великі вельможі, що займали високі посади в царському господарстві. Країна ділилася на області – управлінські округи (*номи*), їх було кілька десятків. В цих областях були свої начальники – обласні правителі. В період Раннього Царства з'явилася невелике військо, яке воювало іноді з сусідами (єфіопами, лівійцями, азіатами), однак, постійних кордонів Єгипет не мав, він був захищений пустелями.

Поступово зростав державний бюрократичний апарат. Благополуччя країни цілком залежало від ступеня розливу річки і отриманого врожаю. На ґрунті передбачень часу і рівня розливу річки розвивалися перші науки: астрономія і геометрія.

В епоху державної роздробленості в кожному *номі* складався свій культ богів, що ототожнювалися з небесними світилами, тваринами, рослинами і т. п. Потім серед них виділяються головні божества *ному*, представлені у вигляді тварин (колишніх тотемів): зайця (Унут), корова (Хатор), барана (Амон) та ін. З цих зооморфних божеств пізніше сформувався пантеон єгипетських богів, зображуваних найчастіше з тілом людини і головою тварини або птаха.

Оскільки мистецтво Єгипту було тісно пов'язане з релігією і заупокійним культом, праця художників вважалася священнодійством. Більшість художників займали в суспільстві становище простих ремісників, що виконували роботу за зразками. Вони передавали свою майстерність у спадок своїм синам і жили в спеціально відведених для них кварталах неподалік від «міста мертвих». Провідні художники і архітектори були дуже високопоставленими особами і часто були членами сім'ї фараона (як правило, молодшими братами фараона) і отримували найбільш висока для тих часів освіту. Вони володіли всіма секретами майстерності. Головний зодчий фараона керував будівництвом всіх основних споруд: палацу, гробниць, піраміди фараона, храмів, меморіальних комплексів.

Роль художника полягала в збереженні священних канонів мистецтва. Він не повинен був висловлювати своїх власних думок та ідей, виконуючи замовлення вищої влади: головна ідеологічна завдання полягала в закріпленні існуючої ідеології і соціального порядку, впровадженні у свідомість людей ідеї про божественне походження фараона і його влади. Саме канонічний тип художнього мислення найкраще відповідає виконанню цих завдань.

Зображення в Стародавньому Єгипті носили не тільки канонічний, але і символічний характер. Глибоке споріднення образотворчого мистецтва та писемності призвело до того, що зображення набувало ідеографічне значення – асоціювалося зі специфічним культурним значенням, «прочитати» яке міг тільки присвячений це значення людина. Так поступово складався мова символів – знаків, що передають який-небудь загальновідоме всередині даної культури значення через закріплене за ним зображення. Наприклад, зображення змії-кобри на головному уборі фараона символізує мудрість, папірус – знак Нижнього Єгипту, сокіл, лев, бик – символи царя, жук-скарабей – символ багатства, блакитно-блакитний колір – символ потойбічного світу.

Вже з найдавніших зображень, подібних Палетте Нармера, стає ясным, що в період Раннього царства в Нижньому Єгипті існували укріплені міста, що мали в плані форму кола чи овалу з певними принципами планування. Сам єгипетський ієрогліф «місто» представляв з себе коло з хрестом усередині, що можливо відображує регулярний характер планування. Можливо, і Мемфіс спочатку був фортецею, оскільки його давня назва перекладається як «Білі стіни». Від найдавніших міст Єгипту, на жаль, не залишилося слідів.

У кожному великому, а особливо, в столичному місті Єгипту виділялося особливу ділянку – «місто мертвих». Вона перебувала завжди на західній околиці міста, так як Захід вважався крайною мертвих. Культ загробного життя зумовив появу особливих споруд – гробниць, що пізніше отримали назву «*мастаба*» (від арабського «лава»). За формою *мастаба* нагадувала житловий будинок, бо будувалася як житло для загробного існування душі померлого. Цей дім, так само, як і справжній, мав кілька приміщень, комори з запасом їжі, сховища різного начиння, що, на думку єгиптян, могли б знадобитися людині в загробному житті. Розміри *мастаба* і обробка приміщень залежали від рівня добробуту господаря. Всі приміщення цієї загробної «оселі» перебували під землею. Надземна частина оформлялася у вигляді паралелепіпеда з трохи скошеними гранями, в одній з яких був влаштований вхід у вигляді двері або поглибленого у нішу портика.

У період Стародавнього царства з появою перших династій фараонів виникає потреба якось виділити їх гробниці із загальної маси *мастаба*. Спочатку просто збільшували розміри *мастаба* в плані. Потім, близько 3000 р. до н. е. була побудована перша з відомих нам пірамід – ступінчаста піраміда фараона III династії Джосера в Саккарі, недалеко від Мемфіса. Відомо й ім'я автора комплексу цієї піраміди – Імхотеп.

На рубежі III – II тисячоліть оптимальна форма піраміди була, нарешті знайдена, що дозволило значно збільшити висоту споруджуються пірамід.

Період Нового царства тривав близько 500 років XVI – XII ст. до н. е.). Це був період найбільш високого розвитку культури Стародавнього Єгипту, за яким прослідував тривалий період занепаду. Починається період Нового царства з вигнання іноземних завойовників – *гиксосів* першим фараоном XVIII династії Яхмосом I. Його онук – Тутмос I починає серію завойовницьких походів, покладає початок створенню величезної імперії.

Починається період економічного розквіту країни. Цьому сприяв приплив багатств і робочої сили з завойованих країн, широке застосування металів: бронзи, заліза, поява плуга і ткацького верстата, колісного транспорту, розширення торгівлі й обміну з сусідніми країнами. З'являється

виробництво скла (непрозорого). Територія Єгипту значно розширилася: були приєднані Сирія і Палестина, країна Куш до 4-го порога Нілу, розширені зв'язку з Вавилоном, Мітанні і Хетами.

У 1525 р. до н. е. владу в Єгипті захопила дочка фараона Тутмоса I Хатшепсут, яка оголосила себе фараоном замість свого померлого чоловіка Тутмоса II. Вона перебувала при владі близько 22 років і активно займалася будівництвом, споряджала морські експедиції в Південну Красномор'є (країну Пунт).

З часу правління жінки-фараона Хатшепсут (1525-1503 рр. до н. е.) в Єгипті починається активне будівництво культових споруд. Особлива увага приділяється будівництву храмів: значно збільшуються їх розміри, змінюється структура плану. Змінюється і тип царського поховання: піраміди зникають, гробниці висікаються у моноліті скелі.

Храм Хатшепсут свідчить про перехід до будівництва нового типу храмів. Композиція його продовжує традиції Середнього царства, однак, піраміда вже зникає і поздовжня вісь стає напрямком послідовної зміни різних просторів. Таке розташування всіх основних частин храму закріплюється як композиційний прийом у храмах Нового царства.

III, IV тижні	Лекції 3, 4	Архітектура та мистецтво народів Межиріччя та Стародавнього Ірану.	4 год.
----------------------	--------------------	--	---------------

- Географічне положення регіону, економіка і політична історія Межиріччя в давнину. Історична періодизація.
- Культура Шумеру. Перші міста-держави.
- Основні типи міст та їх структура. Розвиток принципів містобудування Месопотамії.
- Витоки та особливості культури Ірану епохи Ахеменідів;
- Міста. Пасаргади, Персеполь: особливості планування та архітектурних рішень палацових комплексів;
- Особливості перської образотворчого мистецтва, основні жанри.

Месопотамією (в перекладі з грецької – Межиріччя) в давнину називали низовинну долину між річками Тигр та Євфрат (нині – територія Іраку). Завдяки можливості зрошувального землеробства перші державні утворення з'явилися тут ще в V – IV тисячоліттях до н. е.. Відомості про давніх культурах Месопотамії ми знаходимо в Біблії, у давньогрецького історика Геродота, в період греко-македонського панування вавилонський жрець Берос написав грецькою мовою «Вавилонську історію». В середині XIX ст. почалися розкопки пагорбів в Месопотамії, під яким були знайдені руїни міст і окремих споруд. З 1802 р. почалася робота над розшифровкою клинопису, яка завершилася на початку XX ст.

Безліч кочових і осілих народів, що населяли територію Месопотамії, безліч держав існувало на її території, перебуваючи в постійному протистоянні один одному. Численні військові зіткнення справили значний вплив на спосіб життя народів цього регіону, на характер архітектурних форм, структуру міст.

Перші міста-держави на території Месопотамії з'явилися вже в IV-III тисячоліттях до н. е., в основному, вздовж течії річки Євфрат і на березі Перської затоки, який в ті часи вдавався в сушу на 100 км глибше, ніж тепер.

Найдавнішим народом, який створив цивілізацію на півдні цього регіону був народ шумери. Походження цього народу до цих пір не з'ясовано, його мову розшифрований не повністю. Відомо, що культура шумерів була дуже прогресивні для свого часу і лягла в основу всіх більш пізніх культур Месопотамії.

Необхідність спорудження зрошувальних каналів і загат-водосховищ вимагала великої кількості робочої сили. Уже в період переходу від первісності до утворення перших міст-держав шумери використовували рабську працю населення підкорених громад, рабів приносили в жертву богам і померлим царям.

Месопотамію по праву вважають родоначальницею містобудування. На півдні цього регіону, в найбільш родючих районах, досягли високого рівня розвитку шумерські міста-держави на рубежі IV–III тисячоліть до н. е., особливо Ур, Урук, Лагаш. Але повністю реконструювати вигляд цих міст не вдалося, оскільки вони постраждали від численних воєн, а їх забудова була в основному з цегли-сирцю, який за тисячоліття перетворився в купи глини.

Кожне місто-держава мало свій головний храм, присвячений одному з богів. Храмове господарство було державною власністю, його доходи йшли на утримання державного апарату і жрецтва. Всі державні пости і жрецькі посади займали представники знаті – великі землевласники. Більшість населення складали землероби-общинники, тобто земля належала не окремим селянам, а громадам. Протягом тривалого часу зберігалось народне зібрання, але поступово соціальна роль вільних общинників знижувалася, і племінні вожді перетворювалися на царів.

Північніше народу шумер жили пастушачі племена семітів. Поступово, за прикладом шумерів, вони почали будувати міста. Найбільшим з них став Аккад.

Пізніше, у XIX ст. до н. е. на основі асимільованою культури Шумеру і Аккада виникає більш висока культура – культура Вавилону, який на два тисячоліття стає одним з найбільших центрів в цьому регіоні.

Близько 1895 р. одна з аморейських династій влаштувалася в невеликому місті Вавилоні, що знаходилося в північній частині держави Ісин. Розквіт Вавилону сприяв приход до влади шостого царя першої вавилонської династії – Хаммурапі (1792 – 1750 рр. до н. е.). Вавилон став столицею держави, яка об'єднала майже всю південну Месопотамію. В цей же час на півночі Месопотамії виникає могутня держава семітських племен Ассирія зі столицею в м. Ашшур.

У другій половині XIII ст. до н. е. Ассирія досягла найвищої могутності, ассирійці розграбували Вавилон, здійснювали успішні наскоки на хетів. Ассирійці перейшли до виготовлення залізної зброї, почали вживати стінобитні металеві знаряддя (балісти і катапульти).

В складній і запутаній історії Месопотамії сучасні дослідники виділяють 4 основних періоди:

- Шумеро – Аккадський — XXXII – XVII ст. до н. е.
- Старовавилонський — XIX – XVI ст. до н. е.
- Ассирійський — XV-XII, IX – VII ст. до н. е.
- Нововавилонський — VII – VI ст. до н. е.

Шумерські міста-держави почали виникати вже в кінці IV тисячоліття до н. е. Старовину культури шумерів і той значний спадок, який вона залишила, дозволяють віднести її до числа базових світових культур: її вплив відчувається у всіх наступних культурах усього регіону Передньої Азії, а через ці культури він поширюється далі, на культури європейські. Від шумерів сусідні з ними народи перейняли, насамперед, письмо – клинопис на глиняних табличках, а також пантеон основних богів, стилістику і жанрове розмаїття форм мистецтва.

У кожному місті був *зиккурат*, на вершині якого був храм, присвячений богу міста. Основні боги були персоніфікованими явищами природи:

- Ан (Ану) – бог неба;
- Енліль – бог повітря;
- Енкі – володар підземних вод і бог мудрості;
- Наннар (Сін) – бог Місяця;
- Уту – бог Сонця;
- Інанна – богиня Ранкової зорі Венери і богиня кохання.

Є кілька реконструкцій храмів в Уруку, Ерідуду, Тепе-Гавра. Вони мають симетричний план, вхід заглиблений в нішу, головний простір храму має форму квадрата або прямокутника і розташований в центрі, навколо нього – допоміжні приміщення. Висвітлювалися приміщення через невеликі отвори в верхній частині зовнішніх стін. Зовні стіни храму були прикрашені виступаючими

лопатками або нішами. Поверхня стін зберегла сліди забарвлення в білий або червоний колір, платформи іноді покривалися природним бітумом і тому були чорними. Стіни храмів і внутрішні стовпи опор прикрашалися кольоровою мозаїкою з керамічних «цвяхів», капелюшки яких були покриті кольоровою глазур'ю, така поверхня нагадувала килимовий візерунок.

На основі прикладів міст Месопотамії можна виявити наступні основні досягнення містобудування цього регіону:

- Були розроблені основні принципи фортифікаційної архітектури, які отримали подальший розвиток в епоху середньовіччя;
- При розбивці планування міської території застосовувалася система планувальних модулів;
- Вперше були застосовані водопровід, каналізація, елементи штучного озеленення;
- У міській структурі виділялися головна вулиця і головне будівлю як основні композиційні елементи;
- При формуванні міських ансамблів в якості основного композиційного засобу застосовувався колір.

Наприкінці VII – початку VI ст. до н. е. мідяни в союзі з вавилонянами розгромили Ассирію і захопили територію до Перської затоки. Але в цей час посилюються їхні сусіди – племена персів. У 553 р. до н.е. вони на чолі з царем Кіром – засновником династії Ахеменідів – зовсім Мідію і захопили в короткий термін значні території від Урарту до Месопотамії і Північного Єгипту. На цих територіях існували високорозвинуті цивілізації старовини, тому культура Персії носить помітні риси еkleктизму – поєднання форм, запозичених з різних культур. Розквіт держави персів припадає на VI – V ст. до н. е., коли вони створили найбільше з давньосхідних держав, кордони якої простягалися від річки Інд до Егейського моря і від Вірменії до 1-го порога річки Ніл, і цар Персії присвоїв собі титул «шахін-шах» – «цар царів». Це потужна держава існувало до 330 р. до н. е., коли його завоював Олександр Македонський. Після смерті Олександра Персія увійшла до складу елліністичного держави Селевкідів.

Культура Персії спиралася на більш давню культуру мідян. В основі їх релігії лежав культ поклоніння вогню, тому вони не будували храми, а вівтарі вогню. Гробниці в Мідії прийнято було висікати в скелях на значній висоті.

У середині VI ст. до н. е. основоположник династії Ахеменідів цар Кір будує високо в горах Персиди місто-резиденцію *Пасаргади* за зразком мідійською столиці Екбатани. Цей комплекс розташований в передгір'ях Загроса, в долині річки Пулвар. Цитадель, оточена могутніми стінами з баштами, була розташована на платформі висотою 13 м, викладеною з каменю. Вона примикала до крутого схилу пагорба. Тераса була складена з плит вапняку і зовні облицьована потужними кам'яними квадратами (4,2 м в довжину). Палаці (житлової і приймальний) розташовувалися на майданчику, обнесеному стіною і примикали до тераси. В основі палацових будівель лежала багатоколонна конструкція. Входи під «палац аудієнцій» було фланковано двома глухими баштами, між якими розташовувалися 30 колон, по 15 в два ряди. Стіни були викладені з цегли-сирцю на цоколі з отесаних квадратів. Бічні приміщення були вище центрального.

В архітектурному оздобленні палаців застосовувалося декоративне поєднання чорного і білого каменю, запозичене з архітектури Урарту. Виявлені залишки облицьовальних плит-*ортостатів*, що прикрашали стіни і дверні отвори палаців. Зі стилістики та тематики зображень вони дуже близькі до месопотамської – ассірійської і еламської традиції. Аналіз пам'яток Пасаргад виявляє в них явний еkleктизм: суміщення єгипетських, іонійських, лідійських, урартських, месопотамських прийомів.

У 520 р. до н. е. цар Дарій I починає будівництво нової укріпленої резиденції – більш грандіозної і розкішної, ніж Пасаргади. Це місто відоме під грецькою назвою *Персеполь*. Комплекс зводився за єдиним задумом і повинен був втілювати у своїх формах ідею багатства і могутності

перської царства. Будівництво комплексу тривало понад 50 років, щороку в ньому брало участь не менше 3000 чоловік.

Фортеця була зведена на штучно підготованій терасі розміром 450 на 300 м., висотою 12 м, вирубаної на схилі скелі і укріпленої високою підпірною стіною з величезних кам'яних блоків. З усіх боків тераса була оточена муром. Всі будівлі зводилися з чудового світлого піщаника, вони були розташовані за строгою геометричною системою, їх вісі паралельні.

У фортецю вела великі симетричні двохмаршеві сходи, по осі яких на терасі були поставлені пропілеї з 4-ма колонами. Пройшовши через пропілеї, вісь композиції повертає праворуч, де розташована найбільша будівля комплексу – Ападана. Це приймальний зал, розташований перед територією, яку займають палаци царя Дарія і його сина Ксеркса. Зал Ападани був призначений для щорічної церемонії принесення данини з підлеглих Персії країн перському цареві на честь свята Нового року (Ноуруза). Приміщення повинне було вміщати одночасно кілька тисяч чоловік, тому воно було побудовано за типом багатоколонного залу з розмірами 62,5 на 62,6 м.

Традиції мистецтва Ірану сягають ще доахеменідського періоду (XIII – VII ст. до н. е.). У численних могильниках, що належать до цього періоду, знайдена так звана «сіра кераміка» – горщики-чайники з декоративними носиками у вигляді пташиного дзьоба, келихоподібні судини, чаші на 3-х ніжках. Пізніше з'являються вироби з червоної глини. Цей керамічний стиль поширився великого регіону іранського нагір'я. Декоративні вироби з металу – *торевтика* — з XI ст. до н. е. також з'являються у похованнях в якості ритуальних судин: золоті кубки, страви, мечі, кинджали, наконечники списів, сокири. За формою ці предмети тісно пов'язані з закавказькими. Широко були поширені судини зооморфних і антропоморфних форм.

Найбільш ранні зразки іранського мистецтва VIII – VII ст. до н.е. знайдені в курганах Зівіє: парадна зброя, руків'я і ножни якого прикрашені рельєфами із золотого листа із зображеннями тварин і орнаментикою, в стилістиці яких видно урартські, асирійські та скіфські риси. На рукоятях мечей зображено «*дерево життя*», з боків якого стоять крилаті генії – мотив, запозичений з Урарту та Ассирії.

Особливу групу серед виробів торевтики складають так звані Луристанские бронзи: деталі зброї, вотивні (ритуально-культові) предмети у «звіриному стилі».

Найвищого розвитку «звіриний стиль» досяг в X – VII ст. до н. е., коли в Луристане розвивалася металургія. У стилістиці зображень відбувається змішання іконографічних образів різних культур цього регіону: асирійських, еламітських, урартських. Поширені «ідоли» – наверх вотивних штандартів з зображенням антропоморфних божеств, богинь з головами риб, птахів, часто зустрічаються зображення Зервана – міфічної істоти, що з'єднує в собі риси юнака і старця.

У період VIII – VI ст. до н. е. створюються перші іранські державні утворення, населення яких складають мідяни і перси. У мистецтві з'являються власні іранські риси.

У палацових будівлях постійно зустрічаються різні рельєфи, нерозривно пов'язані з архітектурними формами. Палаци Пасаргад і Персеполя будувалися з використанням мідійських, еламітських, урартських і асирійських форм, майстри запрошувалися також з Іонії і Лідії (грецьких колоній у Малій Азії). Усюди простежується прагнення до симетрії, дзеркального повтору сцен, що зображуються.

У цьому виражається «імперський стиль» офіційного мистецтва ахеменідського Ірану. Архітектурна форма і скульптура об'єднані в одне ціле оповідання про могутність перського царя. Головні сцени, зображені на стінах сходів, вінчало зображення сонячного диска з крилами – явно запозичене з Єгипту. Воно, очевидно, тлумачилося як символ іранського бога Митри. Шеду також придбали новий сенс, як символ Гопатшаха – бога вод і рослин.

У період, що передував македонського завоювання Персії, з'являються зображення богині родючості Анахіти, зроблені грецькими скульпторами за типом зображення Артеміді. Мітра

ототожнюється вже з Аполлоном чи Геліосом, Ахура Мазда – з Зевсом. Цей період можна назвати «переделлінізмом».

Надалі відбувається більш тісний синтез античної культури і культури Стародавнього Сходу на всій території Елліністичного світу.

V, VI тижні	Лекції 5, 6	Античний світ. Культура, архітектура та містобудування Стародавньої Греції.	4 год.
--------------------	--------------------	---	---------------

Античний світ. Культура Стародавньої Греції. Архітектура і мистецтво Крито-Мікенського (Егейського) періоду. Архітектура і мистецтво Стародавньої Греції гомерівського періоду та архаїки.

- Місце і роль античності в історії світової художньої культури. Антропоцентризм грецької культури і зумовили його причини.
- Етапи розвитку давньогрецької культури. Періодизація історії мистецтва Стародавньої Греції.
- Географічне положення регіону. Витоки крито-мікенської (Егейської) культури. Політична історія Егейського світу. Історична періодизація.
- Особливості містобудування. Матеріали і конструкції.
- Особливості архітектури і мистецтва Гомерівського періоду.
- Архітектура Архаїки. Загальний огляд.

Термін «античність» з'явився у Франції у XVIII ст., він походить від латинського слова «antiquus» – «стародавній». Під виразом «Античний світ» розуміється культура двох цивілізацій: давньогрецької та давньоримської – найдавніших культур Європи. Вивчення спадщини цих культур важливо для нас тому, що вони стали першоосновою європейської цивілізації, яка ось вже протягом кількох століть визначає обличчя сучасного світу і рівень розвитку людства.

Саме в період Античності були закладені основи всіх природничих наук, почалося активне пізнання законів природи, були засновані перші філософські школи: ідеалістична (Платон), матеріалістична (Аристотель), кінічна (Антисфен, Діоген). Основи науки і філософії, звичайно, зародилися ще раніше, в культурах Єгипту і Месопотамії, але там вони тільки накопичували емпіричний досвід, а в Греції цей досвід отримує теоретичне осмислення.

Греція дала світові безліч відомих імен: це основоположники філософських шкіл Демокрит, Фалес, Аристотель, Платон, Сократ, Епікур, Геродот – мандрівник, що вперше описав Єгипет, Вавилон, культуру скіфів, географ Страбон, Гіппократ – основоположник наукової медицини, що написав трактати про різні хвороби, історик Ксенофонт, перший поет Гомер, драматурги Софокл, Есхіл, Аристофан, Менандр, Еврипід, поетеса Сапфо, байкар Езоп, відомі математики Евклід і Піфагор, «батько механіки» Архімед, архітектори Іктін, Каллікрат, Мнесикл, Полідор, Гипподам, художники-живописці Зевксид, Паррасій, Апеллеса, скульптори Мірон, Поліклет, Пракситель, Агесандр, Лисипп, Леохар, Фідій і десятки інших.

Рим. Увійшли в історію також імена римських поетів Вергілія, Горація і Овідія, істориків Плутарха, Транквілла, філософа Сенеки, оратора Цицерона, енциклопедиста і історика Плінія Старшого, архітектора Аполлодора Дамаського, інженера і першого теоретика архітектури Вітрувія.

У Стародавній Греції і Стародавньому Римі з'явилися нові види і жанри мистецтва: театральне мистецтво, жанрова живопис, зрілі форми літератури і поезії, кругла і статуарная скульптура, історичний рельєф, мозаїка, фреска.

Найважливішою заслугою архітектури античності є створення ордерної мови, нових конструктивних систем і нових типів громадських і житлових будівель.

На формування нового типу культури в Греції вплинули, вочевидь, і ті природні умови, в яких вона перебувала, і той суспільний лад, який суттєво відрізняв її від сусідніх східних деспотій.

Грецькі племена почали заселяти Егейський архіпелаг і материкову Грецію (Аттику і Пелопоннес) з XVI – XI ст. до н. е. Гористий ландшафт, береги, порізані бухтами, відсутність великих сільськогосподарських угідь зумовили особливий спосіб життя і взаємовідносин людей. Вони жили невеликими групами в кілька сотень людей, часто ізольованими один від одного горами. Ведення сільського господарства на схилах гір було утруднене із-за зимових тривалих дощів, які змивали родючий ґрунт. Люди займалися розведенням дрібної рогатої худоби, садів, виноградників, рибальством та ремеслами. Розвинене було також мореплавання і піратство. В таких умовах значення особистості кожної людини зростало, активний і рухливий спосіб життя сприяв освоєнню людиною безлічі «умінь», люди стали більш універсальними.

Полісна система, при якій державою вважалось кожне місто з його околицями або окремий острів, що склалася в Греції ще з часів крито-мікенської культури і існувала протягом багатьох століть. Грецькі поліси постійно суперничали і змагалися між собою в усіх сферах життя. Військові сутички, які чергувалися з перемир'ями довжиною 5-10 років, наповнюють всю історію Стародавньої Греції, якій так і не вдалося об'єднатися в єдину державу, в результаті чого греки потрапили під владу Римської Імперії.

У деяких грецьких полісах затвердилася особлива форма державного устрою – *рабовласницька демократія* (народовладдя). Основним органом управління громадської життям у них було народне зібрання. Кожен вільний громадянин мав право голосу і міг брати участь у прийнятті рішень. Це зумовило необхідність володіння мистецтвом красномовності і логіки, що, в свою чергу, вплинуло на розвиток філософської думки.

В античності вперше на арену історії виходить *особистість*, що було неможливо в умовах східних деспотій з жорстко централізованою абсолютною владою і теократичною ідеологією. Тому, саме в Греції відбулося закладення основ *гуманізму* – прагнення до свободи, рівноправності громадян, вдосконалення духовної і фізичної культури людини, тут склалася особлива система виховання і розвитку людини, спрямована на досягнення ідеалу гармонії духу і тіла.

Гармонія стала головною категорією естетичного мислення греків і втілювалася в кращих творах архітектури і мистецтва. Людське тіло стало виразником космічного закону краси в поєднанні з високим рівнем розвитку духовної культури.

Антропоцентризм давньогрецької художньої культури висловився в тому, що *вперше людина була усвідомлена як «міра всіх речей»* (Протагор). Найдревніші статуї юнаків – «куроси» – являють собою не що інше, як наочний ідеал молодої людини-воїна і спортсмена, захисника свого поліса, вільного громадянина.

Поступово в релігії Стародавньої Греції відбувається «олюднення» богів: світ богів стає відображенням світу людей з усіма його складнощами і суперечностями. З'явилися боги – покровителі ремісників і торговців: Гефест, Афіна-Ерганэ, Гермес, бог-покровитель музики й поезії Аполлон і його супутниці – 9 муз.

Боги обираються вождями цивільних громад, надають заступництво тих чи інших містах-полісах, вступають у складні взаємини зі світом людей. У богів, як і у людей, є й свої недоліки: боги сваряться і миряться, змінюють чоловікам і дружинам, мстять за зраду, бувають несправедливо жорстокими або щедрими до людей, перетворюють людей на тварин і самі приймають вигляд тварин. Від богів ведуть своє походження герої війн і засновники міст: Ахілл, Персей, Тезей, Геракл, Кастор і Поллукс, Мінос. Ця антропоморфність богів відрізняє давньогрецьку релігію від всіх інших і говорить про те, що людина створила бога за своєю подобою. Тому в Стародавній Греції вперше зародилися ідеї атеїзму (заперечення існування богів). Атеїстичні риси були притаманні філософським вченням софістів, кініків, скептиків. Філософи Анаксагор і Сократ були звинувачені у безбожництві та засуджені.

Заслугою давньогрецької культури є також створення нового типу писемності – *фонемної* (на основі буквеного алфавіту), більш зручною і доступною для масового навчання людей, ніж ієрогліфічне. Ця писемність поступово розвинулася в Греції на основі фінікійської і Крито-мікенської і пізніше лягла в основу писемності всіх європейських мов.

Давньогрецька культура у своєму розвитку пройшла три основних етапи:

- *становлення Давньогрецької культури* – охоплює Крито-Микенську культуру, Гомерівський і Архаїчний періоди.
- *розквіт Давньогрецької культури* – охоплює період Пізньої Архаїки і Класики.
- *етап кризи* класично полісної системи та поступового підпорядкування Римській Імперії – охоплює періоди Пізньої Класики і Еллінізму.

В історії Стародавньої Греції виділяються такі *періоди*:

- *Крито-мікенська культура* – XXX – XII ст. до н.е. Ця культура стала сполучною ланкою між більш ранніми культурами східних деспотій і культурою Стародавньої Греції. З'являються перші укріплені міста на території Аттики, Пелопоннесу, місто Троя в Малій Азії.

- *Гомерівський період* – XI–VIII ст. до н. е. В цей час відбувається дорійське завоювання Аттики і Пелопоннеса, йдуть постійні війни між полісами за панування на суші і на морі. Троянська війна цього періоду була описана Гомером в його відомих поемах «Іліада» і «Одіссея», з'являються грецькі колонії в Малій Азії, складаються торговельні та культурні зв'язки зі східними цивілізаціями. У скульптурі цього періоду помітний вплив Єгипту і крито-мікенської культури, розвивається кераміка і дерев'яне зодчество, з'являються перші храмові споруди.

- *Архаїчний період* – VII – VI ст. до н.е. З'являються кам'яні храми, складається декілька їх типів. Розвиваються два типи грецьких ордерів: доричний і іонічний. Скульптура набуває специфічно грецькі риси. Складаються основні форми керамічних судин і стилі вазопису. Починається формування великих комплексів загально грецьких святилищ.

- *Класичний період* – V – IV ст. до н. е. Перемога над Ахеменідською Персією в 479 р. до н. е. і піднесення Афінівського поліса приводять до розквіту грецької культури. Остаточно складаються іонічний та доричний ордери, з'являються споруди, в яких застосовуються обидва ці ордери. У період Пізньої Класики з'являється ще один ордер – корінфський. Скульптура досягає класичного досконалості, здійснюється її синтез з архітектурою. Розвивається теорія містобудування, виробляються основні принципи ансамблевої забудови.

- *Елліністичний період* – 338-146 рр. до н. е. Ослаблена 27-річною Пелопоннеською війною, Греція потрапляє під владу македонського царя Філіпа II. Пізніше його син Олександр Македонський здійснює завойовницькі походи в Азію і Єгипет і створює величезну імперію. Після його смерті імперія розпалася на кілька елліністичних держав, царями яких були греки. Будуються нові великі міста, розвивається теорія містобудування, з'являються нові типи великих громадських будівель. Архітектура і скульптура відчують вплив місцевих східних культур, складаються регіональні школи архітектури і скульптури. У 146 р. до н. е. елліністичний світ стає частиною Римської Імперії.

До VII ст. до н.е. грецька архітектура в якості основного матеріалу використовувала дерево. Сліди дерев'яних конструкцій чітко простежуються в кам'яних формах ордерів.

Єдиним методом кам'яного будівництва в ранні періоди розвитку давньогрецької культури була «циклопічна» кладка з величезних кам'яних блоків. З VII ст. до н. е. з'являються храми, побудовані з каменю-вапняку. З каменю висікаються квадрати, капітелі та барабани колон, з яких збираються стовбури колон. Вага масивів кам'яних конструкцій інколи досягав 18 тонн. У кам'яних блоках вирізалися пази для канатів і гаків. Квадри з'єднувалися один з одним за допомогою бронзових штирів і закладних елементів двотаврового профілю. Кладка виконувалася насухо. Перекриття були дерев'яними, між балками переkritтя утворювалися квадратні клітинки (кесони). Конструкція даху була кроквяної. Крокви утворювали скати покрівлі, покрівля робилася з

керамічної, іноді – з мармурової черепиці. Стіни з пористого каменю покривалися тонким шаром глиняної штукатурки і покривалися орнаментом чи забарвлювалися.

Архітектура Стародавньої Греції так само, як і вся культура спиралася на ідею гармонії як провідної естетичної категорії. Одна з головних заслуг давньогрецької архітектури – винахід ордеру – канонізованої системи художнього оформлення конструкції, де головне не розміри, а пропорції, побудовані за принципом пропорцій людського тіла.

Грецький храм – це не просто окрема споруда, він часто входить в комплекс цілого ансамблю споруд, органічно вписуються в природний ландшафт з урахуванням найбільш характерних точок його сприйняття людиною, з використанням живописних гірських і морських природних пейзажів. Симетрія окремих споруд становить гармонійну єдність з асиметричною композицією всього комплексу споруд архітектурного ансамблю. Просторово-часова складова входить в архітектуру її органічною частиною, дозволяючи врахувати характер реального сприйняття ансамблю людиною в процесі руху.

Активний громадський спосіб життя греків зумовив появу нових типів будівель: театрів, гімнасіїв, булевертєїв, стадіонів, еклесіастеріїв, одеонів, бібліотек, різних типів храмів, які в подальшому отримали розвиток в Римській Імперії, де, крім одиничного людини в архітектурі з'являється новий суб'єкт – натовп. Цирки, базиліки, стадіони, амфітеатри, тріумфальні арки, гігантські храми і форуми визначають обличчя Риму – прототипу всіх європейських міст.

Теорія містобудування, що відбилася в Гипподамовій системі планування, отримала подальший розвиток в Елліністичний період. З'явилися великі міста з кількома громадськими центрами, диференційованими за функціями, що дозволило місту вільно розвиватися і рости.

Крито-мікенська культура передувала культурі Стародавньої Греції і стала сполучною ланкою між більш давніми культурами Азії і Єгипту і найбільш ранніми культурами Європи. Її існування охоплює період з IV до кінця II тисячоліття до н. е. і територіально охоплює басейн Егейського моря: узбережжя Аттики, п-острів Пелопоннес, частково Малу Азію і острів Крит.

У XXX – XXII ст. до н. е. на території Греції мешкали пеласги і карійці, споріднені племенам Малої Азії. Близько 2000 р. до н. е. з півночі прийшли грецькі племена: ахейці, еолійці, іонійці.

Розквіт культури Криту відноситься до XVIII – XV ст. до н. е. Займаючи вигідне положення в Середземному морі, Крит вів активну торгівлю з Єгиптом і державами Дворіччя, а також Фінікією. Очевидно, Крит мав дуже могутній флот і міцне економічне становище, т. к. міста його не були укріплені.

З XIV ст. до н. е. стає помітний занепад економічного становища Криту. Вочевидь, причиною послужив руйнівний землетрус, що стався від виверження вулкану на одному з сусідніх островів. При розкопках були виявлені сліди пожеж і руйнувань.

З XIV ст. до н. е. політичне і економічне першість у цьому регіоні перейшла до материкової Греції, де основними центрами культури стали міста-держави Мікени і Тірінф. На узбережжі Малої Азії в цей період існував грецький поліс Троя. Міжусобна боротьба грецьких полісів знайшла відображення в перших епічних поемах Гомера «Іліада» і «Одіссея».

В історії крито-мікенської культури виділяються три основних періоду:

- Ранній – XXX – XXII ст. до н. е.
- Середній (Мінойська) – XXI – XV ст. до н. е.
- Пізній (Мікенський) – XV – XII ст. до н. е.

В XII ст. до н. е. починається дорійське завоювання Аттики і Пелопоннеса. Завойовницькі війни призупиняють розвиток культури. З XI ст. до н. е. починається розвиток власне культури Стародавньої Греції, яка використовувала досягнення крито-мікенської культури.

Острів Крит має гористий рельєф: ланцюг гір проходить через весь острів, висота сягає 2 500 м. В давнину схили гір були вкриті лісами, на півдні були родючі долини. Обривисті берега острова служили його природним захистом, глибокі бухти були зручні для стоянки суден.

Перші поселення міського типу з'явилися на Криті ще в Раннемінойський період (3000 – 2200 рр. до н. е.). Вони управлялися правителями – *базилевсами*. До часів Гомера на Криті було до 100 поселень.

Будівельним матеріалом служив місцевий камінь. Стіни склалися з майже необроблених постелістих каменів, опори були дерев'яними. Для захисту від руйнувань в результаті землетрусів багато будинків мали дерев'яний каркас всередині стін, а також дерев'яні перемички над віконними прорізами.

В центральній частині міста був палац правителя з двором розмірами 40 на 17 метрів і стратегічними складами продовольства. В місті була каналізаційна система і колодязі. Всі міста Криту були з'єднані мощеними дорогами шириною від 2-х до 3,7 м.

Мистецтво Егейського світу відрізняється від мистецтва сучасних їй Східних деспотій більшою свободою виразних засобів, різноманітністю сюжетів і форм, жвавістю виражаються емоцій. Зовні суворі палаци базилевсів всередині були багато прикрашені фресками – розписами по сирій штукатурці. Найбільш ранні фрески за своєю стилістикою нагадують давньоєгипетські, однак, вони вільні від релігійних канонів.

Розписи оформляли приміщення у вигляді стрічкових фризів на висоті людського зросту. У сюжетах переважають сцени видовищ, полювання, зображення дикої природи, тварин у русі. Дуже популярний сюжет ритуальних ігор з биком, який зустрічається і в Кносському палаці на о. Крит, і в палаці Тірінфа на Пелопоннесі. Крім сюжетних розписів, стіни прикрашені орнаментальними фризами у вигляді хвиль або спіралеподібних форм. Для розписів характерні динаміка, плинність ліній, яскраві контрастні кольори світлих відтінків з темним контуром навколо зображень.

У палацах крито-мікенської культури були також знайдені статуетки: фігурки жриць, тварин з фаянсу і слонової кістки, бронзи, були виявлені також фрагменти великих статуй, які не збереглися. Грецькі скульптори вважали себе спадкоємцями крито-мікенських майстрів і називалися «дедалідами» по імені легендарного Дедала – скульптора і винахідника, який працював у критського царя Міноса.

Особливе місце в мистецтві Криту займає кераміка. Форми судин були дуже різноманітні, і в них вже вгадується грецька стилістика, яка лягла в основу вишуканих форм класичної кераміки. Судини покривалися складними візерунками, зображеннями квітів, птахів, морських тварин. На ритуальних посудинах з каменю зображувалися складні композиції, що зображують військові сцени або ігри з биком. Керамічні вази покривалися чорним лаком, яким наносилися різнокольорові геометричні орнаменти у вигляді спіралей, розеток, пелюсток. Деякі вази, прикрашені об'ємними квітами. Деякі вази прикрашалися живописними зображеннями восьминогів, морських зірок, водоростей на світло-охристому тлі кераміки – це т. зв. «морський стиль». Судини, знайдені при розкопках Трої, зображують стилізовані людські обличчя і фігури.

Обробка металу в мистецтві Мікенської Греції досягла досконалості. У 1876 р., при розкопках мікенських царських гробниць, було знайдено 15 золотих діадем, золоті лаврові вінки, нагрудні пластинки з орнаментом з зображень тварин, медуз, восьминогів, прикраси у вигляді оленів, що лежать, левів, грифів, золоті кубки та ларчики, маски зразок єгипетських, а також ювелірні прикраси: перстні з печатками і каменями, браслети, декоративні гудзики і квіти.

Незвичні для такого раннього періоду розвитку мистецтва різноманітні рельєфні композиції, що зображують сцени боротьби з биками на золотих кубках Вафіо (о. Крит).

Гомерівський період названий по імені першого в світі поета Гомера, автора відомих епічних поем «Іліада» і «Одіссея», які з'явилися, імовірно, у IX – VIII ст. до н. е. Цей період характеризується

загальним занепадом культури, матеріальної бідністю. Після дорійського завоювання у кінці XII ст. до н. е. міста і палаци мікенської культури були зруйновані та, разом з ними, була зруйнована економічна основа матеріальної культури, перервалися торгові і культурні зв'язки з іншими країнами Середземномор'я. Практично припинилося кам'яне будівництво, в гробницях відсутні коштовності і вироби художніх ремесл, форми кераміки спрощуються, розпису стають примітивними.

Найдавніші споруди Гомерівського періоду відносяться до IX-VIII ст. до н. е. Житлові будинки будувалися на кам'яному фундаменті з дерева або цегли-сирцю. Вони мали прямокутну, овальну або круглу в плані форму. Головним приміщенням багатого житлового будинку був *мегарон* з портиком перед ним. Всередині мегарона було вогнище, над яким робилося отвір у покрівлі. До нього пристроювалися комори для запасів продовольства і зброї. Підлога була земляна. Жіноча половина знаходилася на другому поверсі. З'явилися перші храми, стіни яких були викладені з грубого каменю-вапняку або піщанику. Іноді стіни були глинобитними, що зумовило необхідність їх захисту від вогкості широкими звісами покрівлі. Покриття було дерев'яним, покрівля – кроквяною з крутими схилами. По плануванню храм нагадував мегарон, оскільки мислився як «житло бога». Всередині знаходився осередок-жертвник і дерев'яна або бронзова статуя божества – *ксоан*. Про зовнішньому вигляді храмів Гомерівського періоду можна судити по глиняним моделям, що знайдені у гробницях р. Аргоса і біля мису Перахора. Деякі храми мали видовжену форму головного приміщення і апсиду еліптичної форми, де було виділено додаткове службове приміщення.

З VIII ст. до н. е. в Греції починається економічний підйом. Активна колонізація, розвиток міжнародної торгівлі сприяло взаємовпливу різних культур. На основі запозиченого у Фінікійців алфавіту була створена грецька писемність, починається чеканка монет, удосконалюються ремесла, розвиваються науки: астрономія і геометрія. Ремесло кераміки перетворюється в цілу індустрію, гончарі та вазописці утворюють впливову соціальну групу, в економічно розвинених полісах з'являються спеціалізовані ремісничі квартали. Найбільш значні школи кераміки сформувалися в Коринфі і Афінах.

У містах-полісах владу захоплюють узурпатори – *тирани*. Деякі тирані, спираючись на підтримку ремісничо-торгових верств, створювали могутні поліси і розширювали їх (Сіракузи, Самос, Корінф, Афіни), протегували мистецтвам, активно займалися будівництвом: будували храмові комплекси, громадські будівлі, інженерні споруди (водопроводи, каналізації, фонтани).

У VII – VI ст. до н. е. починається активне кам'яне будівництво, пов'язане з поживленням суспільного життя. Поліси змагаються за першість у загальному грецькому світі. Храми будуються з дорогих сортів місцевого і привізного мармуру. Храм стає центром не тільки релігійної, але й суспільно-політичного життя.

Внутрішній простір храму збільшується, перед храмом організується громадський простір, де ставляться пам'ятники на честь визначних подій в житті поліса в цілях виховання патріотизму громадян. До кінця Архаїчного періоду в оформленні храмів активно застосовується скульптура і колір. Статуарні зображення божеств досягають 8-метрової висоти. Все більша увага приділяється зовнішнім формам храмів. Входи обрамляються порталами. Скульптура і рельєф тематично розкривають смисловий зміст храму, характер божества, якому він присвячений. З'являються громадські і адміністративні будівлі, будинки для засідань ради старійшин – *булеветрії*, *пританеї* — адміністративні будівлі, та будинки *симпосіїв* – для бенкетів.

У цей же час починають формуватися комплекси загально грецьких святилищ — *теменосів* — в Олімпії і в Дельфах, які були релігійними, культурними і громадськими центрами роздробленого на окремі поліси грецького світу. В них проводилися спортивні ігри (*олімпіади*) та *піфійські свята*. Комплекси святилищ склалися поступово протягом декількох століть. До їх складу входило безліч різноманітних будівель: *храми*, *скарбниці*, *готелі*, *булеветрії*, *гімнасії*, *театри*, *стадіони та іподроми*, *меморіальні споруди та пам'ятники героям та переможцям* у спортивних змаганнях.

Головним досягненням *епохи Архаїки* стало формування основних грецьких ордерів: *доричного* і *іонічного*. Зрілі форми їх поступово склалися в процесі досить тривалого творчого пошуку. Доричний ордер одержав свою назву від імені войовничого племені дорійців, землі яких знаходилися, в основному, в європейській частині грецького світу, а також в італійських і сицилійських колоніях. Архаїчний доричний ордер стався від дерев'яних стояково-балкових конструкцій храмів Гомерівського періоду, його прототипами могли служити також форми критського ордеру і каннелювані стовпи давньоєгипетських портиків періоду Нового царства.

2.2.1 Архітектура і мистецтво Стародавньої Греції класичного періоду, Пізньої класики та Еллінізму.

- Аттика і Афіни в V ст. до н. е. Час правління Перікла. Будівництво ансамблю Афінівського Акрополя.
- Основні споруди ансамблю Афінівського Акрополя, їх композиційно-художні особливості, синтез архітектури і скульптури.
- Містобудування Греції V – IV ст. до н. е. Основні типи планувальних рішень.
- Основні історичні події періоду Пізньої Класики і Еллінізму. Зміна в характері архітектурних форм та типології споруд.
- Особливості містобудування епохи Еллінізму.
- Елліністична скульптура: основні жанри, школи, автори.

До VI ст. до н. е. материкова Греція являла собою сукупність незалежних полісів, які вступали в політичні союзи, то воювали між собою. Найбільш великими з них були Афіни і Спарта. В Малій Азії грецькі колонії перетворилися в багаті торгово-ремісничі центри. В цей час в Азії могутня перська держава захоплює все нові території. У 2-й половині VI в. до н.е. перси захопили Малу Азію. В Афінах у результаті політичної боротьби складається рабовласницька демократія: головними органами управління були народні збори – *екклесія* і виборна *рада-буле*. Спарта була олігархічною республікою на чолі громади стояли два царі, влада яких була обмежена радою старійшин – представників знаті і колегією ефорів. Народні збори у Спарті не мали реальної сили.

Скеля Акрополя знаходиться в центрі Афін. З найдавніших часів тут знаходилося святилище Афіни – богині-покровительки міста. Образ Афіни в грецькій міфології багатозначний: вона – мудра Діва – уособлення мудрості самого Зевса, богиня справедливої війни, покровителька ремесл.

Споруди Архаїчного періоду на Акрополі були зруйновані персами в 480 – 479 рр. до н. е. Основні споруди Класичного періоду були зведені під час правління Перікла. Це храм Афіни – Діви Парфенон (447 – 432 рр. до н. е.), парадні ворота Пропілеї (437 – 432 рр. до н. е.), статуя Афіни Промакос (Войовниці). Пізніше були побудовані храм Ніки Аптерос (Безкрилої) - в 421 р. до н. е. і храм Ерехтейон – закінчений у 407 р. до н. е. Цей ансамбль був задуманий як пам'ятник на честь перемоги у війні з Перською державою, а також він покликаний увічнити перемогу демократії над олігархією в Афінах.

Створенням цього ансамблю протягом 20-ти років керував відомий скульптор Фідій – автор гігантської фігури Зевса в храмі Олімпійського святилища, зарахований до 7-ми чудес світу. Крім нього в будівництві брали участь архітектори Іктін, Калликрат, Мнесикл, Каллімах і безліч скульпторів – учнів Фідія.

В основу композиції ансамблю Афінівського Акрополя покладено принцип поступового розгортання візуальних картин в просторі. Композиційним центром усього комплексу служила бронзова фігура Афіни Промакос (Войовниці), поставлена на високий постамент. Її спис, що виблискував на сонці, було видно з афінівського порту Пірей. Всі основні візуальні точки розраховані на спільне сприйняття будівель щодо цієї активної вертикалі і в контрастному зіставленні один з одним.

Парфенон – головний храм Акрополя – був багатофункціональною будівлею. Він виступав в ролі сховища державної скарбниці. Гроші на різні потреби, в тому числі і військові, «позичали» у

Афіни, а потім повертали їй. Статуя Афіни – Діви, берегині скарбниці, була зроблена за давньою традицією з дерева, а зовні покрита пластинами слонової кістки і золота. Така техніка називалася «хрисоелефантинною». Передбачалося, що казна зберігалася в *опистодомі* – окремому приміщенні, виділеному із західного боку храму, всередині якого було 4 іонічних колони.

Інша функція Парфенона – культова, пов'язана з святкуванням Панафіней, яке проводилося через 4 роки. У день Панафіней всі жителі Афіни збиралися на агорі – ринкової площі – і йшли довгою вервечкою на Акрополь, щоб піднести Афіні дари. Головним подарунком було нове плаття вишите афінськими дівчинами – *пелос*, – який надягали на статую богині. Головне приміщення Парфенона – *целла* – було не дуже великим і мислилося, як «будинок божества». Основна маса людей, мабуть, не входила в храм, тому він має дуже розвинену зовнішню частину – периптер-октастиль, який оточує *шестиколонний амфіпростиль*. Ступені стереобата мають висоту 50 см, на них можна було сидіти, як у театрі.

Третя функція Парфенона – меморіальна: це будівля-пам'ятник, присвячений перемозі греків над персами. Тому, як пам'ятник, він поставлений на штучну платформу, що підносить його над іншими будівлями ансамблю. Свідомо зроблені *курватири* – спотворення форми антаблемента, нахили осей крайніх колон всередину підсилюють враження цілісності і монументальності будівлі, яка є як би постаментом для експозиції рельєфів і скульптури, які розкривають його смисловий зміст.

Об'ємна скульптура, яка розміщувалася в трикутниках фронтонів, являла собою багатофігурні композиції. На східному фронтоні була зображена сцена народження Афіни з голови Зевса. На західному: сцена боротьби Афіни і Посейдона за владу в Аттиці. Самим чудовим скульптурним елементом Парфенона є Панафінейський фриз, що опоясує верхню частину стіни целли по всьому її периметру. Тут зображені афінські громадяни, які несуть дари Афіні в день свята Панафіней: ремісники, воїни, дівчата і хлопці. Фігури як би повторюють дію колон периптера, що оточує целлу.

Стрічка фриза – *елемент іонічного ордера* – оживляє строгий вигляд доричного Парфенона. Найдрібніші елементи, що несуть зображення – *метопи* – оформлені у вигляді різноманітних рельєфних композицій, що зображують боротьбу лапифів з кентаврами. Цей міфологічний сюжет метафорично виражає ідею боротьби греків з варварами (персами), які мислилися як напівлюди-напівтварини. Кожна з 92 метоп має свою індивідуальну рельєфну композицію.

Багате смислове навантаження Парфенона і його виняткове значення серед усіх сучасних йому будівель Греції поставили перед архітекторами Іктіном і Каллікратом завдання втілення в цьому храмі всіх кращих досягнень грецької архітектури, і ця задача була ними успішно вирішено. Парфенон став на всі часи прикладом ідеального твору архітектури, практично неперевершеною вершиною майстерності. Парфенон став символом самої архітектури.

Особливим враженням, яке справляє Парфенон на глядача навіть сьогодні, сприяє і його вдале містобудівне розташування, т. к. він видний з будь-якої точки міста і його околиць, а також – з довколишніх островів Егіни і Саламіна, і його особливий пропорційний лад, заснований на принципах подібності і золотих відносин усіх частин, і прихована, але відчутна антропоморфність його образу, особливий «героїчний» масштаб членувань фасаду і органічну єдність архітектури і скульптури.

Грецький поліс складався з міського поселення і прилеглої до нього сільськогосподарської території і мав площу від 75 до 8500 кв. км. В період Архаїки міста росли, в основному, стихійно біля підніжжя акрополя і не мали зовнішніх укріплень. В разі військової небезпеки населення міста ховалося в цитаделі акрополя.

З VIII ст. до н. е. починається активний процес колонізації узбережжя Середземного і Чорного морів. В цих нових містах, які будувалися досить швидкими темпами, з'явилися регулярні плани. Наприклад, в акрополі Селиунта (о. Сицилія) були дві перпендикулярні вулиці шириною 9 м та через кожні 30 метрів вони перетиналися поперечними вулицями шириною 3,6–3,9 м. Нові міста мали зовнішні оборонні стіни неправильної геометричної форми, що враховує рельєф місцевості.

Нові міста розташовувалися поблизу зручних морських бухт, джерел питної води, в місцях, сприятливих для оборони. Регулярне планування сприяло кращій екології міста, більш демократичним суспільним відносинам. Можливо, містобудівний принцип регулярного планування греки-колоністи запозичили в етрусків і фінікійців.

Поступово складаються певні принципи регулярного планування міста. Після закінчення греко-перських війн м. Мілет було заново відбудовано за проектом архітектора і математика Гипподама, який вважається основоположником так званої «*гипподамової системи*» планування. Ця система відрізняється від простих регулярних схем тим, що територія міста не просто розбивається на однакові квартали, але вона зонується певним чином.

Близько 437г. до н. е. спроби Афін створити колонії в Італії та включити міста Західного Причорномор'я в Афінський морський союз призвели до загострення відносин між Афінами і містами Пелопоннеського союзу на чолі зі Спартою. Це послужило причиною 27-річної Пелопоннеської війни, яка почалася в 431 р. до н. е. Основними учасниками цієї війни були Спарта, Афіни, Корінф, міста Південної Італії і Сицилії і Перська держава Ахеменідів. Безліч міст було розорено й зруйновано. Ця війна поклала початок глибокої кризи класично-полісної системи.

З середини IV ст. до н. е. починається піднесення Македонського царства. Македонія – країна на півночі Балканського п-ова – була багата лісом і корисними копалинами. Її населяли фракійці, іллірійці, племена, споріднені грекам. Македонський цар Філіп II, який правив у 359 – 336 р. до н. е. був талановитим військовим і політичним діячем.

Влітку 336 р. до н. е. Філіп був убитий в п'яній бійці на весіллі своєї дочки. Царем Македонії став його син Олександр (356 – 323 рр. до н. е.). Талановитий полководець, який отримав еллінське виховання, Олександр поєднував у своєму характері суперечливі риси. Він жорстоко придушив повстання грецьких міст проти влади Македонії, продавав населення в рабство. Навесні 334 р. до н. е. Олександр здійснив ідею свого батька: організував похід в Малу Азію і Персію. Армія Олександра не знала поразок. Він захопив Персію, Сирію, Палестину, Фінікію, Єгипет, Вавілонію, Середню Азію і дійшов до р. Інд. Навесні 327 р. до н. е., коли йшла підготовка до походу на Аравію, Олександр захворів лихоманкою і помер у віці 33 років.

В результаті 10-річних завоювань Олександра Македонського виникла величезна імперія в басейні Середземного моря. На ці землі слідом за армією прийшла безліч греків – «зайвих людей». Після смерті Олександра влада опинилася в руках його воєначальників: Антігона, Селевка, Птолемея, Лісімаха, Евмена, Антипатра. Вони розділили між собою завойовані території, але між ними почалася 50-річна боротьба за владу.

Елліністичні монархії успадкували риси східних деспотій. Поліси перетворилися в міські громади, які перебували під контролем царя. Наприкінці III ст. до н. е. Рим активізував політику на Сході. Римляни проникли на Балканський п-ів і стали втручатися в суперечливі відносини елліністичних держав.

Після перемоги у 2-ій Пунічній війні починається відкрита експансія Риму на Балканському п-ові. В кінці 200 р. до н. е. почалася війна між Римом і Македонією, що закінчилася поразкою Македонії. Рим захопив у Греції величезні багатства: золото, срібло, мармурові статуї, ювелірні вироби. У 168г. до н. е. римляни ліквідували Македонську державу, а в 146 р. до н. е. розбили війська Ахейського союзу і зруйнували до основи Корінф та інші міста Греції, встановивши на всій її території владу Риму.

Характерні риси архітектури Пізньої Класики – поступово наростаюча декоративність форм, прагнення до симетрії планів, підвищена увага до інтер'єру в зв'язку з зростанням ролі громадських будівель. Для кризового періоду Пізньої Класики характерний спад будівельної діяльності на Пелопоннесі і в Аттіці. Основне будівництво ведеться в Малій Азії.

У період пізньої класики найбільш популярними громадськими спорудами в містах стають театри. Місткість деяких театрів досягає 44 тисяч глядачів. Найбільш відомі театри цього часу –

театр Діоніса в Афінах на південному схилі Акрополя і театр в святилище Асклепія в Епідаврї. Основними елементами театру були *орхестра* – круглий майданчик для хору, який супроводжував театральна вистава, *скена* – приміщення для перевдягання акторів, *театрон* – півколо ступінчасто розташованих місць для глядачів навколо орхестри. *Театрон влаштовувався на природному схилі гори* і спочатку мав неправильну форму, але до кінця V ст. до н.е. вона стає напівкруглої. Діаметр театрона досягає більш 140м. Ряди місць поділяються проходами. Скена перетворюється в двоповерхову будівлю, відокремлену від театрона проходами.

Криза рабовласницької демократії, концентрація багатств у руках великих рабовласників, втрата ідеалу вільного громадянина призводять до посилення індивідуалістичних настроїв у суспільстві, до ослаблення духу громадянської героїки в мистецтві періоду Пізньої Класики. Пробуджується інтерес до внутрішнього світу реальної людської особистості, до побуту і психології. У скульптурі з'являються теми страждання, внутрішнього надлому, боротьби з ворожими силами. З'являються нові жанри: *мала пластика, садово-паркова скульптура, скульптурний портрет*.

Скульптура все більш активно взаємодіє з архітектурою. Провідна роль у скульптурі цього періоду належить іонічної школі, але і аттична школа продовжує активно розвиватися. Вперше яскраві патетичні образи з'явилися в роботах скульптора Скопаса, уродженця о. Парос. (1-я половина IV ст. до н. е.).

Інший майстер цього періоду – Пракситель, уродженець Афін, був представником аттичної школи і, в основному, продовжував традиції Класики. Але його твори носять більш індивідуальний, камерний характер і вже позбавлені соціального сенсу: це невеликі скульптурні композиції та фігури, призначені для багатих інтер'єрів вілл. Ім'я Праксителя стало прозивним, що означає скульптора, що досяг найвищого рівня майстерності в цьому виді мистецтва.

Сучасник Праксителя, учень Скопаса афінянин Леохар брав участь в оформленні фриза Галікарнаського Мавсолея (західної сторони). Імовірно, він є автором фігури Аполлона Бельведерського – пізньокласичного символу чоловічої краси.

Найбільш плідним майстром періоду Пізньої Класики був Лісіпп – придворний скульптор Македонських царів Філіпа і Олександра. Він прожив близько 90 років і створив за своє життя близько 1500 робіт. Серед них: «Апоксіомен», «Гермес що сидить», «Геракл Фарнезький», кілька портретів Олександра Македонського. Лісіпп переосмислив по-новому канон Поліклета: пропорції тіл стали більш видовженими, а їхній вигляд – більш життєвим, реальним. Життєва достовірність статуй і портретів Лісіппа передбачає основні художні принципи епохи Еллінізму.

Епоха еллінізму – великий етап у розвитку містобудування. У цей період греками освоюються нові великі території Азії, активно розвиваються старі міста та будуються нові. Зміна принципів містобудування в епоху еллінізму сталася в результаті синтезу суто грецьких традицій з традиціями місцевих культур. Відбувається подальший розвиток Гіпподамової системи планування. У функціональній структурі міста все більшу роль відіграють різноманітні громадські центри, збільшується кількість типів громадських будівель, змінюється планування площ-агор.

Вплив містобудівної культури Риму поступово проникає на території елліністичних держав, що простежується у композиції окремих міських ансамблів. Планування агор набуває регулярний характер, їхня форма стає прямокутною або трапецієподібною.

Елліністична епоха створила новий тип столичного міста з великими громадськими та адміністративними площами, палацами, торговими і військовими гаванями, центрами наук і мистецтв, бібліотеками, театрами, стадіонами, баштами, садами і парками. Регулярне планування сприяло створенню *поліцентричної системи*. Композиція міських просторів стала окремою архітектурною темою. Головними елементами оформлення просторів стали колонади, портики, пропілеї. Перистиль став основним елементом, як у житловій архітектурі, так і в архітектурі громадських будівель і комплексів. У композиції міських ансамблів часто використовуються перепади рельєфу, створюються тераси. Підвищується рівень благоустрою міст: з'являються водопроводи, замощення головних вулиць, озеленення центральних районів. З'являються багаті вілли

та будинки палацового типу, в той же час міська біднота тулиться в халупах. З'являються також багатопверхові будинки з квартирами, призначеними до оренди. Вплив східних культур позначився на збільшенні масштабів ансамблів, у захопленні пишнотою і декоративністю форм.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.
АРХІТЕКТУРА, МИСТЕЦТВО І МІСТОБУДУВАННЯ
СТАРОДАВНІХ ГРЕЦІЇ, РИМУ, ВІЗАНТІЇ, СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ,
КРАЇН ДАЛЕКОГО СХОДУ

VIII, IX тижні	Лекції 7, 8	Античний світ. Культура, архітектура та містобудування Стародавнього Риму.	4 год.
---------------------------	--------------------	--	---------------

- Особливості римської історії і державності, історична періодизація.
- Загальна характеристика культури і мистецтва Стародавнього Риму.
- Особливості давньоримського містобудування. Розвиток р. Риму. Основні типи римських міст.
- Своєрідність римської архітектури та містобудування епохи Імперії. Архітектура міста Риму, імператорські форуми.
- Основні споруди періоду розквіту імперії: палац Флавіїв на Палатині, Пантеон, Арка Тита, і ін.
- Період занепаду імперії і основні споруди цього періоду. Ранньохристиянська архітектура.
- Архітектура римських провінцій.

З найдавніших часів Апеннінський півострів населяло безліч племен. Основні з них: етруски, умбри, оски, самніти, венети, сабіни, латини, таврини, марси, греки, маруцини. Серед них провідне місце в культурному відношенні займали етруски і греки-колоністи. Вони надали основний вплив на розвиток культури Стародавнього Риму.

Племена етрусків переселилися, ймовірно, з Малої Азії в область Тоскана близько 1000 р. до н. е. Вони заснували міста неподалік від грецьких колоній, оточуючи їх зубчастими стінами і ровами з водою. Ці міста мали регулярний план з двома взаємно перпендикулярними вулицями, які ділили їх на 4 квартали. Рівень благоустрою був високим: мостові були забруковані кам'яними плитами, були каналізація і водопровід. На чолі міських громад стояли царі, пізніше влада перейшла до рук аристократії.

У етрусків були розвинені металургійне виробництво та прикладне мистецтво. Вони вели активну торгівлю з Малою Азією, Грецією, Карфагеном. Близько 500 р. до н. е. з'явилися етрусські монети із зображенням лева. Багато етруські звичаї були пізніше перейняті римлянами. У VII – VI ст. точилися міжусобні війни між племенами етрусків, греків, латинів. Вони закінчилися поразкою етрусків. Латини, сабіни, умбри, етруски й інші поступово асимілювалися в єдиний народ.

У VIII ст. до н. е. в долині річки Тібр в області Лаций на пагорбах Палатині, Есквіліні, Цілії і Квіріналом з'явилася група поселень, розділених болотистими долинами. Поступово ці поселення розрослися, деякі громади об'єдналися. До початку VII ст. до н. е. утворився єдиний місто – Рим (Roma).

У перший період історії Риму, який називається Царським (VII ст. до н. е. – 510 р. до н. е.), містом правила етруска династія. Населення складалося з етрусків, латинів, сабінян і поділялося на 300 родів. У 510 р. до н. е. римський народ вигнав останнього етруського царя Тарквінія Гордого і Рим був проголошений республікою (від лат. «res publicum» – надбання народу). На чолі республіки стояла рада старійшин – сенат. Кожні 10 родів об'єднувалися в курію, кожні 10 курій – у трибу. Всі рішення по важливим державним питанням приймалися куріальними зборами – *коміціями* і

затверджувалися сенатом. Верховна влада була зосереджена в руках 2-х консулів, на випадок воєнної небезпеки строком на 6 місяців обирався диктатор.

Релігія римлян сформувалась ще у царський (Етрусско-архаїчний) період. На чолі пантеону стояла тріада богів: Юпітер («батько»), Юнона і Мінерва. На їх честь був споруджений перший храм на Капітолії. Також шанувалися загальноіталійські божества: Марс, Венера, Церера, Фортуна, Діана, Меркурій, Нептун. Поступово відбулося змішання римського пантеону з грецьким: римські боги мали грецьких «двійників» (Марс-Арес, Венера-Афродіта, Церера-Деметра, Нептун-Посейдон, Діана-Артеміда і т. д.). Рим сприйняв також грецькі форми релігійних свят, культу, видовищ, ігор. Але для римської культури в цілому характерно більш раціональне ставлення до релігії та мистецтва.

Провідне місце займає інженерна справа, будівництво громадських споруд, благоустрій території міста. Мистецтво служило засобом організації життя.

Другий період історії Стародавнього Риму – *період Республіки* (тривав з 510 р. до н. е. по 27 р. до н. е.). У цей період Рим вів війни в Італії, Греції, захопив острови Сицилію, Сардинію, Корсику. Протягом 23-х років велися війни з потужною фінікійською колонією у Північній Африці – Карфагеном. В результаті цих війн римляни відвоювали у Карфагена всі заморські володіння та Іспанію.

Збільшення території римської держави, повстання рабів поступово призвели до розхитування республіканського ладу. Особливо підірвало його підвалини повстання під керівництвом Спартака у 73-71 рр. до н. е. Земельні реформи Гракхів, реформи в армії консула Гая Марія, боротьба між полководцями Суллою і Марієм за диктаторську владу, громадянська війна між Цезарем і Помпеем – головні політичні події кінця республіканського періоду римської історії.

Юлій Цезар значно розширив римські володіння в Іспанії, Галлії та Британії. У 49 р. до н. е. Цезар захопив владу в Римі і видав ряд законів про пом'якшення податків, скорочення боргів і поліпшення управління державою, почав будівництво нових будівель у Римі та інших містах.

Спадкоємець Цезаря Октавіан Август після перемоги над Брутом і Кассієм, а потім – над своїм суперником в боротьбі за владу Антонієм у 31 р. до н. е. встановив у Римі режим військової диктатури. З 27 р. до н. е. Октавіан фактично став першим римським імператором. Розпочався третій період історії Стародавнього Риму – період Імперії, який тривав до 476 р. н. е.

Римська імперія об'єднала на 500 років величезну територію: від Північної Африки на півдні до Британських островів на півночі, від кордонів Персії на сході до західного узбережжя Іспанії. Розквіт Римської імперії припадає на I – II ст. н. е.

У період правління Октавіана Августа припинилися громадянські війни, в Римі активно велося будівництво. Вмираючи, імператор Август говорив: «Я прийняв Рим цегляним, а залишаю його мармуровим». Рим став самим великим і величним містом світу. У період розквіту Імперії його населення досягло близько 2-х мільйонів чоловік. Інтенсивність суспільного життя в Римі перевершувала навіть сучасні міста. Новим суб'єктом архітектури став натовп, особистість окремої людини втратила значення. Вперше в історії було створено місто-мегаполіс.

Кожен імператор намагався залишити свій слід в історії міста, створюючи більш помпезні споруди, ніж його попередники. Після смерті багато імператорів були обожнювані, і в їх честь зводилися меморіальні форуми і величні храми.

Багатства з усього світу звозилися в Рим, у тому числі – величезна кількість творів грецького мистецтва. Кращі зразки грецької скульптури і прикладного мистецтва вплинули на розвиток римського мистецтва періоду Імперії. Особливо популярна була скульптура: розвивається жанр скульптурного портрета, статуарна скульптура для оформлення театрів, форумів, храмів, інтер'єрів палаців і вілл, садово-паркова скульптура.

Велика увага приділяється інтер'єру житлових і громадських будівель. В інтер'єрі застосовується мозаїка, фреска, облицювання кольоровим мармуром.

Завойовницька політика Риму визначила характер архітектури. Для неї характерний особливий «імперський дух». Нові міста створюються, в основному, як військові табори. Деякі з них лягли в основу сучасних європейських міст (Лютеція – Париж, Колонія – Кельн, Лондиниум – Лондон).

В цирках і амфітеатрах військові битви стають предметом видовища. Величезні споруди – амфітеатри місткістю до 50000 осіб, храми, форуми підкреслювали вселенські масштаби, силу і міць імперії. Елементи попередніх культур з'єднувалися часто еkleктично.

У 455 р. вандали захопили і зруйнували Рим, почалися голод і розруха, населення скоротилося до 20 тис. осіб. Останній імператор Риму – 9-річний Ромул Августул – був скинутий із престолу в 476 р. вождем германського племені скиров Одоакром і Західна частина римської імперії припинила своє існування. Східна частина імперії отримала назву Візантії і існувала як потужна середньовічна християнська держава ще 1000 років.

Для римської архітектури в цілому характерний інженерний підхід, архітектор був насамперед інженером. Будівельні роботи фінансувалися «вершниками» — комерсантами з колишніх військових. Виконували роботи підрядники, які наймали робітників. Величезні масштаби будівництва зумовлювали використання некваліфікованої робочої сили. Для полегшення робіт була потрібна максимальна типізація форм і елементів.

Ордерна система отримала своє остаточне втілення в системі 5-ти римських ордерів (тосканського, доричного, іонічного, коринфського, композитного), де одиницею виміру став модуль. Знаючи модуль, можна було виконати всі елементи ордера.

Важливим досягненням римської будівельної технології було винахід нового матеріалу – римського бетону, який виходив на основі вапна.

Арочно-склепінчасті конструкції набули в Римі велике поширення. Застосування технології бетону дозволяло перекидати арками прольоти до 30-ти метрів, а склепіннями – до 40 метрів.

Багатоярусна система арок і склепінь застосовувалася для зведення *субструкцій* – конструкцій, що підводилися під тераси або ступені амфітеатру. На аркади, що виходили на фасад будівлі, накладалася ордерна система. У нижніх поверхах використовувалися тосканський і доричний ордер, у верхніх – іонічний і коринфський. Таким чином, ордер з конструктивної системи перетворився в накладний декор, замість колон використовувалися напівколони і пілястри.

Арочно-склепінчасті конструкції дозволяли створювати великі простори – зали базилік, лазень, палаців, храмів, склади та споруди каналізаційних каналів, мостів, акведуків. Деякі з них функціонують і зараз (Клоака Максима — каналізація в Римі, Гардський міст і міст в Німі у Франції). Збереглися також багато римські дороги. Вони мали сім підземних шарів і зверху мостилися «октогонами» – плоскими каменями неправильної форми.

Рим як типове місто античності, що історично розвивається, не мав регулярного плану. Спочатку він складався з поселень на 7 пагорбах, між якими проходили дороги, що зв'язували Рим з іншими містами. Звідси пішла приказка: «Всі дороги ведуть у Рим». Дороги сходилися до центру міста, де поступово склався комплекс Форуму Романум.

Перша оборонна стіна Сервія Туллія була побудована в IV ст. до н. е. Друга – стіна Авреліана – була побудована в 273 р., в період оборонних війн Римської Імперії. Стародавній Рим знаходився на території Палатинського пагорба, що мав плоску вершину. Це місто називалося «квадратний Рим» і був, очевидно, побудований за схемою етрусських міст. На Капітолійському пагорбі був суспільно-релігійний центр і перший капітолійський храм. Болотиста низина що лежала на схід від нього, була осушена, і там утворився форум Романум – головна площа міста. Сім головних пагорбів

були оточені муром Сервія Туллія. В основу планування Риму лягла система стратегічних і торгових шляхів: Аппієвий шлях, дорога Фламінія, дорога Аврелія, Остійська, Номентанська, Тибуртинська, Пренестинська і Тусколанська дороги. Вони зумовили радіальну планувальну структуру міста, сходячись в напрямку форуму.

Перший римський теоретик архітектури Вітрувій говорить у своєму трактаті про вибір місця для міста з урахуванням клімату, місцевих природних багатств. Проблема оборони зв'язується з плануванням міста. Розміщення форумів і їх пропорції та інші питання теорії містобудування Вітрувій визначає з посиланням на грецькі приклади.

Однак, у порівнянні з римлянами, греки були більш тонкими майстрами містобудівного мистецтва, вміючи вибирати для міст унікальні за красою місця, будувати композицію міської забудови з урахуванням природного рельєфу. Для римлян важливіше всього були питання військової стратегії, у зв'язку з чим рельєф часто нівелювався, місто набував жорстку геометричну схему.

Все ж деякі міста мали більш вільний план, це: Остія, Пальміра, Помпеї. Міста за своїм типом ділилися на столичні та адміністративні центри, портові, військові міста-табору, ремісничі та торгові, міста – курорти. Курортними містами були Помпеї і Геркуланум, загиблі під час виверження вулкана Везувій у 79 р. н. е. Форум Помпей мав 120 метрів в довжину, до нього примикали більш дрібні простори: торгові галереї, перістильні двори, ділянки базилік і храмів, адміністративні і судові установи – загальноміський громадський центр. Вісь великого форуму була спрямована на Везувій, вулиці террасообразно піднімалися по схилу гори.

Міста в східних провінціях поєднували у своїй плануванні риси римських і місцевих традицій.

У період Імперії з'явилися палаци і вілли імператорів, що включали в свій склад не тільки житлові приміщення, але і грандіозні приймальні зали, площі, бібліотеки, театри, стадіони, храми, німфеї. Вілла імператора Адріана в Тібурі – колосальний комплекс житлових, громадських, видовищних будинків і садово-паркових архітектурних композицій, вписаних в природний ландшафт.

У процесі бурхливого зростання Риму в місті з'явилися і багатоповерхові житлові будинки – *інсули*. У цих будинках здавалися квартири і кімнати в оренду. Будинки ці мали від 4-х до 6-ти поверхів. Бідні інсули будувалися з сирцевої цегли з дерев'яним каркасом і були джерелом численних пожеж. Більш багаті інсули будувалися із застосуванням бетону і обпаленої цегли.

Застосовувалися *консольні арки* для опори під балкони 2-го поверху. У перших поверхах зазвичай знаходилися крамниці і громадські туалети. Іноді до фасадів пристроювалися аркади. Другі поверхи займали квартири купців, посередників і чиновників. Фасади оброблялися двоколірним цеглою, наличниками з тесаного каменю. Багато інсул мали невеликий внутрішній двір, в який виходили вікна кімнат і невеликих квартир верхніх поверхів. Деякі кімнати не мали вікон.

Період розквіту Римської імперії припадає на I – II ст. н. е. У цей період р. Рим стало економічним, політичним і культурним центром величезної багатонаціональної держави. Населення Риму постійно зростала за рахунок сільської бідноти і пролетаріату, їх залучали роздачі продовольства, безкоштовні видовища, можливість заробітку. Зростання міста вимагав все більшої кількості води і продовольства.

По всій імперії будуються дороги, мости, акведуки, гавані. Основні з цих споруд:

- міст Алькантара через ріку Тахо в Іспанії (довжина - 200м., висота проїзної частини над рівнем річки – 45 м., арх. Гай Юлій Лацер);
- міст Емілія в Римі перед мавзолеєм Адріана, прикрашений колонами зі статуями;
- акведук Клавдія і ворота Порто-Маджоре на його перетині з двома дорогами;
- Гардський міст у Франції (Галлії) поблизу Німа з триарусною аркадою.

На честь військових перемог імператорів споруджувалися меморіальні тріумфальні арки. Найвідоміші з них:

- арка Тіта, поставлена в честь придушення повстання в Юдеї в 81 р. н. е.,
- арка Адріана в Афінах,
- арки Траяна в Анконі і в Беневенто.

Арки облицьовувалися мармуром, прикрашалися коринфськими або композитними напівколоннами і високими аттиками з меморіальними написами, рельєфами на історичні теми.

Арка Тіта була поставлена на шляху тріумфального ходу до форуму Романум недалеко від Колізею. Вона має один проліт (5,35 м.) і пропорції квадрату. Середні напівколони складають портик, що обрамляє проліт, кутові трьохчетвертні колони несуть раскреповки антаблементу. Рельєф, що зображує тріумфальний хід імператора, розміщений всередині проїзду. В тимпанах – зображення крилатих Вікторій, що вінчають імператора, на фризі ордера – рельєф, що зображує тріумфальне жертвоприношення. Арка слугувала постаментом для статуї Тіта на квадризі.

На Палатинському пагорбі будувалися імператорські палаци. Самим розкішним з них був Золотий будинок Нерона, побудований в 65 р. н. е. Центральне простір, восьмикутна в плані, було перекрито бетонним куполом з отвором вгорі.

Палац Флавіїв на Палатині сполучав у собі риси палацу і вілли. Він складався з парадної та житлової частин, між якими був перистильний двір. Величезний тронний зал був перекритий кессонованим циліндричним склепінням прольотом 29,3 м. Висота шелиги склепіння – близько 44 м. До тронного залу були прибудовані храм і базиліка, де імператор здійснював функції верховного жреця і судді.

Все більше уваги приділяється внутрішньому простору, що найбільш яскраво виразилося в «Храм усіх богів» – Пантеон, побудований в 125 р. в правління Адріана заново на місці більш ранньої будівлі часу правління Агріппи. Він має вигляд гігантської купольної ротонди. Входом в Пантеон служить портик 14 м. глибиною, перекритий двосхилим покрівлею на бронзових кроквах. Портик має 16 колон діаметром 1,5 м, висотою 14 м. Портик примикає до прямокутного виступу, який є перехідним елементом від портика до ротонди. Перед храмом був прямокутний перистильний двір довжиною 110 м. Діаметр круглого в плані залу дорівнює висоті купола (43,2 м), купол має світловий отвір діаметром 8,92 м. Перекриття куполом прольоту 43,2 м. – видатне досягнення будівельного мистецтва Риму. Перекриття просторів більшого прольоту стало можливим тільки з винаходом залізобетонних конструкцій в середині ХХ ст.

В останні десятиліття II ст. Римська імперія вела постійні війни, економіка переживала кризу. Рабовласницькі вілли і латифундії розорялися, зменшувалася кількість робочої сили з-за епідемій. Господарський криза призвела до політичної нестабільності та послаблення військової могутності імперії. Боротьба за імператорський трон вилилася в громадянську війну 193 – 197 рр.

Поступово зв'язки між окремими частинами імперії ослабли, багато провінцій розвинули власне виробництво і більше не залежали від ввезення. Відроджувалися місцеві мови та культурні традиції. У III ст. відбувалася дуже швидка зміна імператорів, і всі вони загинули насильницькою смертю. Єдиною надійною опорою імператора стала армія, яка стає не тільки збройною, але і соціальною силою. З ветеранів армії поступово сформувався прошарок приватних землевласників. Росли вілли, розвивалося ремесло, яке обслуговувало потреби землевласницьких господарств. Нових міст складалося мало.

Від кризи найбільше страждала Італія, т. як центр економіки і культури тепер перемістився на територію колишніх елліністичних держав. Саме на периферії велося більш активне будівництво і в архітектурі запанували східні риси: розміри споруд збільшилися, посилювалися декоративні тенденції, форми ускладнилися, стали більш химерними. Особлива увага в цей період приділялася інтер'єрам громадських будівель, які різко контрастували з їх зовнішнім виглядом.

По всій імперії будувалися оборонні споруди, зміцнювалися не тільки міста, але й палаци та вілли. В Римі у III ст. була зведена стіна Авреліана, периметр якої становив 19 км. Вона

посилювалася і надбудовувалась до кінця імперії, у неї були включені частини акведуків та інших споруд.

Занепад офіційної релігії призвів до того, що в Італії майже припинилося будівництво нових храмів. Поступово з'являються тенденції до монотеїзму. Імператор Авреліан спробував ввести єдиний культ Сонця, у зв'язку з чим в Римі були споруджені два храми Сонця у вигляді круглих фолосов (один – у великому цирку, інший – поблизу фламینیєвої дороги).

У 121 – 140 рр. за проектом імператора Адріана в Римі будується храм Венери і Роми, в якому ясно проявилися риси еkleктизму: поєднання римських, грецьких і східних архітектурних елементів. Він має дві целли, сполучені апсидами. Проліт целл (понад 20 м) був перекритий дерев'яними кроквами. Храм поставлений на високу платформу розміром 120x145м. Розмір храму – 107x55 м.

Тріумфальні арки стають все більш помпезними.

Базиліки – споруди з великими залами, призначені для укладання торговельних угод, різних громадських зборів і заходів, з'явилися ще в період походів Олександра Македонського. У базиліках проводилися також і судові розгляди, тому в них було відведено спеціальне місце в напівкруглою апсидою на звишші (екседре) — для суддівської колегії.

Базиліка Ульпіа на форумі Траяна справила великий вплив на формування цього типу будівель. Вона мала прямокутну форму з двома екседрами на коротких сторонах. Її внутрішній простір поділявся на три нефи, центральний з яких був ширшим.

У більш пізніх базиліках екседри маскувалися стінами і не були виявлені на фасадах. Суттєві зміни в плануванні і конструкції цього типу будівель демонструє остання з великих базилік Рима – базиліка Максенція (Костянтина), побудована на форумі Романум в 307-312 рр. В ній була застосована система перекриттів центрального нефа (85x25 м) хрестовими склепіннями, що спираються на стовпи. Цей тип базиліки справив великий вплив на розвиток архітектури християнських храмів, т. як вони були дуже зручні для виконання християнських релігійних обрядів. Базилікальний план став канонічним для католицьких храмів.

Серед громадських будівель Риму велике значення мали терми (римські лазні). Вони були невіддільні від римського способу життя і призначалися для відпочинку, розваг, занять спортом, лікування і спілкування людей різних культурних рівнів. До початку імперії в Римі було близько 170 державних і приватних терм. До IV ст. їх було вже понад тисячу.

Найбільшими розмірами і пишністю оздоблення вирізнялися терми імператора Каракалли. Вони займали ділянку в 20 га на схилі пагорба, розміри головного споруди терм – 214x110 м. У високій частині пагорба був споруджений величезний резервуар-відстійник, приєднаний до акведуку Марція. Схил ділянки був використаний для пристрою глядацьких місць стадія для гімнастичних ігор. По боках від стадія розміщувалися бібліотеки, нижче – парк з німфеями. У головному корпусі знаходилися величезні чудово оброблені зали. Інтер'єри були оздоблені кольоровими мармуром, порфіром і мозаїками, прикрашені статуями, кам'яними чашами, фонтанами.

Нові тенденції в архітектурі імператорських резиденцій проявилися у палаці Діоклетіана в Спалато (м. Спліт на території сучасної Хорватії). Він побудований у 305 р. на березі Адріатичного моря і являє собою фортецю-резиденцію за типом військового табору. Зовні він обнесений могутньою фортечною стіною з 16-ма вежами. Розміри плану фортеці – 150x 192 м.

Після підкорення Єгипту римські імператори захопилися будівництвом пишних гробниць і мавзолеїв. Прототипами їх форм послужили як єгипетські мастаба і піраміди, так і етрусські тумулуси. Найчастіше мавзолеї мали круглу в плані форму і були оточені потужною кам'яною підпірною стіною.

Економічна і політична криза Римської імперії призвела до занепаду офіційної релігії. Класичний політеїзм поступово змінювався монотеїзмом. Крім богів римського і грецького пантеону, популярні стали культу обожнених імператорів, культу єгипетських і східних богів:

Осіріса, Ісиди, Митри, Ваала. З'явилося безліч релігійних сект. Популярні філософські вчення стоїків і кініків проповідували терпимість, неприв'язаність до земних благ і зовнішньої розкоші, зведення до мінімуму матеріальних потреб.

Серед зuboжілих верств населення стала популярна віра в потойбічне заплата, з'явилися культу богів-рятівників. Представники єврейської діаспори проповідували культ бога Яхве, з'явилися культу, що еkleктично поєднували ідеї стоїцизму, філософського вчення Платона, піфагорейства з іудейськими релігійними догмами. З подібних вірувань стало складатися вчення про Сина Божого, Ісуса Христа, якого було послано на землю як «вчителя справедливості».

Вперше ім'я Христа згадується в посланнях апостола Павла. Апостоли, проповідники нової релігії виступали на зборах віруючих з проповідями, передбаченнями швидкого кінця світу і приходу грізного судді, який воскресить всіх померлих і створить страшний суд.

Починаючи з III ст. християнство починають звертатися великі власники і представники бюрократії. У IV ст. в період, що передує загибелі античної цивілізації, християнство стало офіційною релігією імперії (при імператорі Костянтині I) і столиця була перенесена з Риму до Константинополя.

Перші притулки християн – катакомби – були знайдені в Римі, Ефесі, Олександрії, Сіракузах та інших великих містах. Це були вузькі (шириною близько 1м.) підземні коридори з двома ярусами ніш для поховання. Вони видовбували в м'якій кам'яній породі. Деякі приміщення робилися у вигляді невеликих хрестоподібних в плані залів, де встановлювалися саркофаги проповідників.

З III ст. з'явилися молитовні будинки-церкви, які влаштовувалися в приватних або викуплених будинках. Приміщення житлового будинку зверталися до зали молитовних зібрань, баптистерії (хрещальні), комори для майна громади, винні погребі, склади одягу для роздачі бідним. Купіль зазвичай перебувала в ніші, перекритій аroчним склепінням. Арка і склепіння були символом небесного зводу в багатьох східних культурах.

З IV ст. почалося безжалісне руйнування язичницьких храмів і пам'яток античної культури. В якості перших християнських храмів використовувалися базиліки. Потім почалося будівництво християнських церков за зразком трехнефних базилік або круглих ротонд. У ранніх базилікальних храмах вівтарна апсида ще не відокремлювалася іконостасом, а амвон і кафедра влаштовувалися в центральній частині середнього нефа.

Поступово з'являються нові форми планів. Так, в храмі в Віфлеємі пішохідний простір, перистильний двір, п'ятинефна базиліка і восьмикутний баптистерій становлять єдину анфіладу.

В кінці IV – V ст. у планах культових будівель з'являється форма рівнокінцевого («грецького») хреста як символу християнської віри. Вперше ця форма з'явилася в церкві Сан-Лоренцо в Мілані, церкви поблизу Антіохії та церкви Пророків, Мучеників і Апостолів у Герасі. Подальший розвиток цього типу храмів призвів до появи хрестово-купольної конструктивної системи в архітектурі Візантії.

В I-II ст. Римська імперія досягла найбільшого територіального розширення. До її складу увійшли Північна Африка, велика частина Західної Європи, Східне Середземномор'я до Вірменії і річки Євфрат. Тепер на цій території існують більше 30-ти держав. Столиця жила за рахунок провінцій, стягуючи податки з населення.

У II ст. Рим став самим красивим і багатим містом у світі. Нові землі, що увійшли до складу імперії, починали швидко розвиватися в соціально-економічному і культурному відношенні. Особливих успіхів досягли південні і східні області європейських провінцій. Численні міста, засновані в цей час, брали римський вигляд, наслідуючи столиці.

Будувалися театри, амфітеатри, вілли, храми. Міські вулиці вимощувалися камінням, мали підземні каналізації і водопроводи. Центральні площі прикрашалися портиками, храмами,

базиліками, тріумфальними арками і кінними статуями. По всій імперії будувалися дороги і мости, склади, комори, гранітні набережні.

Будівлі прикрашалися статуями, рельєфами, підлоги і стіни храмів, базилік і багатих житлових будинків прикрашалися мозаїкою. Багаті будинки мали опалення – з печей гаряче повітря проходило по керамічних трубах під підлогою і всередині стін. Стіни будівель облицьовувалися мармуром різних кольорів, іноді створюючи геометричні візерунки.

У нових містах за зразком Риму створювалися Капітолії, але поряд з римськими божествами існували культу місцевих богів, також з'явилися синкретичні (змішані) культу. В Галії будувалися римські храми у вигляді псевдопериптерів, найвідоміший з них – Мезон у Немаузе (Німі), присвячений Цезарям, побудований в 20 – 19 рр. до н. е., храм Августа і Лівії у Вьєнні.

Будувалися також баштові святилища східних божеств висотою до 27 м. – квадратні в плані споруди з входом на східній стороні. Сирійсько-фінікійські риси характерні для храму в Тевесте (Півн. Африка) з декоративною обробкою аттика, а також у храмі Сатурна (Ваала) в Дугге з розкішним вестибюлем і перистильним двором. Культ відправлявся у дворі навколо зображення божества у вигляді конічного каменю.

У Сирії були поширені антові, простильні і периптеріальні храми, поставлені в глибині двору на високому події з драбинами на головному фасаді. Всередині замість апсиди був *адитон* у вигляді високого подія.

Найбільш значний пам'ятник римської архітектури в Сирії (нині – на території Лівану) – комплекс храмів в Баальбеку. Він складався з трьох храмів: Великого, Малого та Круглого. Великий храм, присвячений Ваалу (53,3 x 94.4 м.), стояв на платформі заввишки 9 м, викладеної з великих кам'яних блоків. 8-мі колонний портик складався з колон коринфського ордера, діаметр яких – 2,08 м., висота – 19,6 м. Висота антаблемента – близько 4.5 м.

Такими ж величезними розмірами і монументальністю архітектурного рішення відрізнявся храм Бела в Пальмірі (I — III ст.). Його ділянка розташована на штучній платформі з розмірами 210x205 м. і оточена стіною, оформленою зовні пілястрами і нішами. По внутрішньому периметру стін були прибудовані портики.

У великих містах імперії будувалися театри й амфітеатри.

До кінця II в. театральні вистави були витіснені гладиаторськими іграми, у зв'язку з чим з'явилися гібридні форми театру і амфітеатру. У м. Цезарея в Північній Африці в театрі були знесені сценічний майданчик, три нижніх яруси сидінь і оркестра і таким чином влаштована арена.

По всій імперії споруджувалися тріумфальні арки на честь перемог і різних історичних подій.

X <i>тиждень</i>	<i>Лекція 9</i>	Культура Візантії. Коріння візантійського мистецтва, архітектури та містобудування. Візантійська естетика та філософія мистецтва.	2 год.
----------------------------	-----------------	---	---------------

- Місце східно-християнського мистецтва в розвитку художньої культури. Візантія як ланка, що зв'язує античність та середньовіччя.
- Коріння візантійського мистецтва. Об'єднання часових та просторових мистецтв у Візантійській естетичній системі.
- Католицизм та православ'я як два полюси в історії християнської культури. Ідеї соборності та ієрархії в композиції східно- та західноєвропейської базиліки.
- Візантійська естетика та філософія мистецтва.
- Проблеми образу в естетиці та структурах світогляду людей раннього середньовіччя.
- Фактори формування та основні риси культури, релігії та політико-економічного устрою Східної Римської Імперії.

Одним з найважливіших осередків середньовічної художньої культури Європи і Близького Сходу було візантійське мистецтво, тобто мистецтво народів, об'єднаних у період з кінця 4 до середини 15 ст. Візантійським державою, яке утворилося на основі Східної Римської імперії. Початковий рубіж історії візантійського мистецтва — остаточне розділення в 395 р. Римської імперії на Східну і Західну — умовний. Строго кажучи, 4-5 ст. представляють собою предвізантійський період, коли в різних областях Східної Римської імперії зароджувалася середньовічна художня культура Візантії. Кінцевим кордоном історії візантійського мистецтва з'явився 1453 рік, коли турками-османами був узятий Константинопіль і Візантія припинила своє існування.

Від 4 до середини 15 ст. Візантія пройшла складний шлях історичного розвитку. Спочатку вона була рабовласницькою державою; поступово, який визрівав феодальний уклад остаточно став панівним, ймовірно, лише з 7 ст., а пережитки рабства зберігалися до 11 ст. Своєрідність історичного шляху визначило складність розвитку мистецтва Візантії. На території колишньої Східної Римської імперії і що прилягали до неї областях відомо роль в остаточному розхитуванні підвалин античного рабовласницького суспільства поряд з рухами народних низів і поступовим дозріванням феодальних суспільних відносин зіграли навали так званих варварських племен. Їх проникнення в межі Східної Римської імперії викликало корінну зміну етнічного складу ряду областей, особливо прилеглих до Дунаю.

Результати аналізу пам'яток візантійського мистецтва свідчать, що вже в ті далекі часи художники і архітектори численних і різноманітних за своїм етнічним складом і художнім традиціям областей імперії — Сирії, Єгипту, Малої Азії, балканських провінцій, Італії — мали значні здобутки у виробленні власного художнього стилю, багато в чому відрізнявся від стилю класичного реалістичного мистецтва Греції та Риму.

Поняття «візантійська естетика» відображає розвиток естетично-художніх ідей на теренах Візантійської імперії у IV-XV ст. Збереження античних міст зумовило збереження античної культури й освіченості на землях колишньої східної Римської імперії, хоча християнські ідеали впливали на розуміння краси і осмислення її сутності наприкінці IV ст., за часів імператора Феодосія I, християнство було єдиною дозволеною Оленою релігією імперії. Візантійські теологи розробили, довівши до логічного завершення, ряд ідей, позначених у працях стоїків, гностиків, ранніх християн, неоплатоніки неоплатоніків.

Візантійська естетика – синтез двох світоглядних тенденцій: християнської і античної. Друга не була магістральною, однак завдяки їй зберіглася значна кількість пам'яток античної художньої та філософської ко-естетичної спадщини. Домінантною була християнська світоглядна система, що зумовила формування своєрідності візантійського художнього мислення. Основна увага в естетиці християнства зосереджувалася на питаннях психології сприйняття і естетичного переживання символів віри.

Згідно з двома культурно-історичними орієнтаціями, дослідники пропонують поділ візантійської естетики на чотири основних періоди: ранньохристиянський (I-III ст) ранньовізантійський (IV-VII ст) іконоборчий (VIII-IX ст), після іконоборчий (XI-XV ст). У ранньохристиянський (перед-візантійський) період зародилось багато ідей, які згодом стали основними у візантійській естетиці. У ранньовізантійський період сформувалися основні поняття і категорії візантійської естетики. В даний час складається своєрідна система «візантійського мислення». Високого розвитку досягає художня культура, зокрема в період «золотого століття» – «віку Юстиніана» (VI в). У період іконоборства активно розроблялися теорії образу і символу, досліджувалися категорії візантійської естетики. Післяіконоборчий період – час догматизації основних категорій і положень естетики, а також зростання інтересу до античної спадщини.

Один з домінуючих пошуків візантійської естетики — обговорення проблеми образу в іконі та його божественного прообразу. Візантія прагнула до стійкості іконографічних схем — тенденція, яка йшла переважно зі Сходу, від єгипетських ієрогліфів. Автор-живописець повинен був не вправлятися в умінні адекватно відтворювати образи реального світу, а йти строго регламентованому шляху, який

розглядався як умова сходження до Абсолюту, єдиний спосіб вираження загально значущої символіки.

Для розуміння витоків і особливостей християнської культури Візантії слід враховувати ті обставини, що християнство своїми коренями сягає в іудаїзм, а елліністична епоха була періодом, коли грецька культура активно взаємодіяла з іудейською. В результаті цієї взаємодії ще до виникнення християнства відбулася певна адаптація один до одного єврейської та грецької культурних традицій.

Культуру Візантії характеризують, насамперед, як міську культуру.

Християнство оформилося як якісно нова структура в системі культури. Християнство стало основою формування не тільки державності, а й усього комплексу культури. На засадах християнства сформувалися філософія, література, фольклор, система освіти. Розвиток християнства підштовхнув формування нових шкіл образотворчого мистецтва і архітектури. Християнство характеризується як складна релігійно-філософська система.

На формування християнської ідеології вплинуло дві великих течії: аристократична (що була пов'язана з пануючою церквою, являло державні інтереси, охоплювала елітарні верстви суспільства) і плебейсько-народна (де великий вплив надавали ересі, в соціально-становому планові її представляли найбільш бідні верстви населення і бідне чернецтво). Аристократична течія, незважаючи на жорсткі християнські рамки, активно використовувала і пропагувала античну спадщину. Друга течія включала, крім релігійної складової, етнічні культури місцевого населення, що характеризувалися певними локальними відмінностями. На цієї, в значній мірі народної, основі формуються багато жанрів літератури (повість і хроніка (чернечі), церковна поезія і агіографія). Особливо багата історична література. У IV — VI ст. оформилися школи географічної літератури: антиохійська (догматичний підхід, основа — Святе писмо), каппадокійсько-олександрійська (продовжували традиції грецької географічної школи).

Головною функцією релігії поступово стає регулююча, нормативна, підпорядковуюча функції. Релігія придбала нове емоційне забарвлення. В рамках відправлення християнського культури були використані традиції масових видовищ з обов'язковою участю всіх членів суспільства. На противагу веселим святам античної культури, у Візантії формуються нові культові традиції, що характеризуються пишністю, похмурістю, прерогативою окремих соціально-станових груп у відправленні культури, використання елементів римського імператорського культури. Головною якісною відзнакою є песимізм християнських богослужінь, на відміну від оптимізму античних. Релігійна система прийшла до сер. VII ст. до певного кризи – іконоборське рух.

У Візантійській культурі сформувалася власна музична культура, заснована на релігійній традиції. Основою формування традиції була літургія і поєднання церковної музики і народної. Можна виділити специфічну музику: державна, народна сільська, міська, театральна, обрядова церковна і т. п.

Перший розквіт ранньої Візантійської держави. Архітектура в Константинополі та провінції. Св. Софія та створення нового типу церкви. Перехідна епоха. Іконоборство. Культова архітектура в Малій Азії, Греції та Італії. Спадщина та спадкоємці Візантійської культури. Кінець Візантії.

- Візантія від заснування Константинополю до кінця V ст..
- Просторова структура нової столиці та її символічний зміст.
- Культова архітектура раннього християнства.
- Живопис. Ікона та мозаїка. Технічні основи та символіка кольору.
- Період правління Юстиніана. Перший розквіт ранньої Візантійської держави.
- Архітектура в Константинополі та провінції.

- Св. Софія та створення нового типу церкви – купольної базиліки.
- Живопис македонського Відродження. Канонізація форм та змісту іконопису та храмового розпису.
- Середньо візантійський період.
- Напад хрестоносців. Латинська імперія. Мистецтво Балканських країн.
- Спадщина та спадкоємці Візантійської культури.
- Візантійські канони в Росії.
- Кінець Візантії. Захоплення Константинополю у 1453 р. турками.

В цей час в живопису, ліпленні, зодчестві відбувався перегляд всіх цінностей, створених античністю. Повсюдно спостерігаються глибокі зрушення у світогляді, розрив з ідеалами минулого, які проявляються в різних формах і в різному ступені.

Наявні матеріали дозволяють стверджувати, що головні магістралі, що мали такі великі центри ранньої Візантії, як Константинополь, Фессалоніки, Олександрія, були прикрашені портиками і колонадами; тут були розташовані всілякі громадські будівлі — театри, лазні і палаци знаті. В містах, що знаходилися в гористих місцевостях, житлові квартали, площі і різні громадські споруди розміщувалися поблизу і навколо акрополів.

Житлові квартали з часом втратили ясну і точну планування, властиву геометрично правильно розташованим кварталах елліністичних міст. Все частіше стали зустрічатися вузькі й криві вулиці. У Константинополі багато з них не перевищували двох з половиною метрів в ширину.

Міста зазвичай з усіх боків оперізували оборонні мури з вежами. Будинки будувалися здебільшого двоповерхові, з соляріями у верхніх поверхах. У тих випадках, коли цього вимагав гористий рельєф місцевості, кількість поверхів збільшувалася.

Визнання християнства офіційною релігією, заступництво і матеріальна допомога, що надавалась візантійським урядом нового культу, стимулювали широке і повсюдне будівництво церков. Місцеві традиції кожного району, наявність тих чи інших будівельних матеріалів надавали, цим пам'яткам риси своєрідності. Там, де відчувався брак дерева і був в достатній кількості камінь (як, наприклад, в деяких районах Сирії), будували з тесаного каменю. В інших областях будівлі споруджувалися з цегли. В Малій Азії велика увага приділялася розробці методів склепінних перекриттів. В Італії та на Балканах широко практикувалося перекриття церков на кроквах. Спостерігаються і особливості у формах планування, а також в декоративному оздобленні.

Найбільш поширеним типом церковного будівлі з IV сторіччя стала базиліка.

Типова базиліка була прямокутна в плані будівля, завершена зі східної сторони одним або кількома полукружжями апсид. Апсида служила свого роду акустичної раковиною. Прямокутний зал поділявся колонадою або стовпами на кілька повздовжніх частин — центральний неф, або корабель, який був зазвичай більш широким, і кілька бічних нефів. Іноді базиліка була однефною, але частіше зустрічаються трьох- чи п'ятинефні споруди. У деяких випадках влаштовувалося і більше число нефів.

У деяких базиліках східна — вівтарна — частина будівлі відокремлювалася від основного залу поперечно розташованим нефом — так званим трансептом. З заходу був розташований інший поперечний зал — нарфік, або нартекс. Іноді споруда мала на другому поверсі хори; на них входили по сходах, розташованим в західній частині базиліки.

Перед церковною будівлею влаштовувався відкритий чотирикутний двір, або атриум, оточений критою колонадою. У центрі атриуму знаходився колодязь, який служив для омивання. У деяких випадках східна частина колонади, що оточувала атриум, заміняла нартекс.

Таким чином, вироблені в IV—V ст. урочисті театралізовані форми церковної літургії отримали необхідне архітектурне оформлення. Простота базилікальної будівлі, в якій нарочито підкреслювалася легкість конструкції, різко контрастувала з масивністю і архітектурною пишністю споруд імператорського Риму I—III ст. Так в архітектурі наочно проводилося протиставлення християнської Візантії — язичницької античності.

<i>XI тиждень</i>	<i>Лекція 10</i>	Історія мистецтва, архітектури та містобудування Західної Європи романського періоду	2 год.
-------------------	------------------	--	---------------

- Походження та визначення терміна
Романський стиль, його історія виникнення
- Характерні риси архітектури, схема
 - Базиліки та капітелі
 - Храми, собори та церкви
 - Архітектурні будівлі Британії: відмінні елементи
 - Англія: готика та епоха Середньовіччя в одному
 - Споруди Європи: ознаки романського стилю в будівлях пам'ятників
 - ✓ Франція у шедеврах архітектури – замки та фортеці
 - ✓ Іспанія
 - ✓ Італія
 - Скульптура
 - Виразне мистецтво
 - Інтер'єр
- Висновок

Романське мистецтво, романський стиль або *романіка* – це перший з великих історичних стилів, що з'явився після падіння Римської імперії і завершення великого переселення народів.

Він означав основні етапи розвитку художньої культури Європи, що панували на великій території Західної Європи та частини Східної Європи від Англії та Іспанії до Угорщини та Польщі з X по XII-XIII століття, і аж до виникнення готичного стилю у XIII столітті, чи пізніше – залежно від регіону.

Так, на північному сході Франції остання третина XII ст. вже належить до готичного періоду, тоді як у Німеччині та Італії характерні ознаки романського мистецтва продовжують панувати протягом значної частини XIII ст.

Вся естетика Відродження бере свій початок із мистецтва Середньовіччя. Естетика Середньовічної епохи відрізняється високим ступенем *теологічності*. Таким чином, естетичні поняття Середньовіччя беруть свій початок та завершення у Богові.

То справді був стиль середньовічного мистецтва, створеного нової феодальної цивілізації, мистецтва, що було водночас і продовженням, і антитезою античного мистецтва.

Джерелом появи нового стилю послужили Візантійський стиль, мистецтво народів півночі Європи та ранньохристиянські форми.

Але на відміну від Візантії, де мистецтво було суворо регламентовано, єдність романського стилю не виключала розмаїття місцевих шкіл. *Не тільки кожна країна, а й кожна область Європи давала свій варіант романської архітектури, то камерної, то монументальної, то багатого декором, то аскетично суворою.* Різними були системи розписів храмів та принципи їхньої прикраси скульптурою. Значного розвитку набула книжкова мініатюра, ювелірна пластика, вироби прикладного мистецтва.

Основні риси романського стилю:

- Рельєфна площина, лаконічність та простота;
- Кольори: коричневий, червоний, зелений, білий, сірий, чорний;

- Бочарні, напівциркульні, прямі, горизонтальні та вертикальні лінії;
- Прямокутні та циліндричні форми;
- Напівциркульний фриз, що повторюється геометричний або рослинний малюнок; зали з відкритими стельовими балками та опорами по центру;
- Кам'яні, масивні, товстостінні конструкції;
- Замкова та лицарська тематика — смолоскипи, лати, герби, бої, зброя.

Архітектура Романіки

Основні принципи романської архітектури виражені в соборі, в монастирській церкві, які були майже єдиними видами громадських будівель епохи.

Храм був покликаний об'єднувати «людське стадо» у молитовній покірності Богові як «символ всесвіту», уособлюючи собою торжество та універсальність християнської релігії.

Відповідно до ідеології християнства романський храм ділився на три частини: притвор, кораблі або нефи і вівтар. При цьому символічно ці частини уподібнювалися до людського, ангельського і божественного світів; або тілу, душі та духу.

Східна (вівтарна) частина храму символізувала рай та була присвячена Христу;

Західна – пекло і була присвячена сценам Страшного Суду;

Північна – уособлювала смерть, морок, зло;

Південна – присвячувалась Новому Завіту.

У той самий час сам Христос говорив, що він є “шлях, істина життя”. І тому прохід віруючого від західного порталу (входу в храм) до вівтаря символізував шлях його душі з мороку та пекла до світла та раю.

Композицію в середньовіччі розуміли буквально як складення нового з готових форм.

І сьогодні романський собор здається нам складеним із кількох самостійних обсягів, як із кубиків. Масивні вежі із шатровими вершинами; товсті стіни з вузькими вікнами, майже позбавлені прикрас; простота і строгість ліній, що підкреслюють спрямованість вгору, вселяли думку про безсилля людини і допомагали віруючому зосередитися на богослужінні.

Романський стиль – це не просто загальні особливості та певні характеристики. Це ціла епоха, яку можна поділити на два основні підвиди: Замковий – невеликі житлові споруди на кількох поверхів, що відрізняються округлими сегментами. Кріпосний - бойові великі фортеці квадратної форми, що надійно захищають своїх мешканців від ворожого нападу.

Величні храми великих розмірів перебували з відривом дзвона. Вони виступали у ролі фортеці для парафіян храму, а де й жителів усього міста. Будинки феодалів, а точніше сказати їхні замки, були справжньою фортецею. Вони були оточені стінами великої висоти з вежами. А дістатись воріт можна було через підйомні мости, що опускалися над поверхнею води глибокого рову.

Романський стиль тісно переплітався та взаємодіяв із наступними напрямками в архітектурі – класицизму, готичному.

Цей стиль розвивався з урахуванням романського мистецтва, але існували відмінні риси готики:

- Шляхетність вишуканих форм.
- Збільшення опорних стовпів, а також висота споруди.
- Вікна будинків збільшено у розмірах.
- Тонкість скульптурної та різьбленої роботи.

Архітектурні будівлі Британії: відмінні елементи

Напрямок романського стилю в архітектурі належав безпосередньо до замків. Зовнішня специфіка відповідала практичним вимогам:

- ✓ Мінімалізм декору. Зведення замку значних розмірів було непростим завданням

в 11 столітті. Це вимагало величезних витрат, тому декорування фасаду будівлі займалися в останню чергу.

✓ Кам'яна кладка. Акуратна підгонка каміння гарантувала міцність будови, і через відсутність цегли це був найнадійніший варіант.

✓ Вікна маленького розміру. У ті часи скло було дорогим та рідкісним матеріалом. Вишикувати замки з великими вікнами було не тільки невигідно, але й не доцільно – напівпрозорість будівлі могла знизити його безпеку.

Становлення романської архітектури Англії безпосередньо з нормандським завоюванням, хоч і помітні у роботах відблиски архітектури раннього Відродження. На початку сторіччя дерев'яні вежі вже повністю змінилися на кам'яні. Спочатку це були двоповерхові будинки, що мали форму куба. За прикладом нормандських архітекторів, англійські архітектори почали використовувати поєднання донжона, рови і палісади, які оточували табори лучників.

Донжон – головна вежа середньовічного замку, що стояла окремо у недоступному місці. Грала роль притулку під час нападів ворога.

Споруди Європи: ознаки романського стилю у будівлях.

Відмінною рисою романського напрямку стало об'єднання в одній побудові двох типів храмів: *парафіяльного та монастирського*.

З Нормандії також було запозичено конструювання двобаштового фасаду західної частини будівлі. Це можна спостерігати на прикладі собору, розташованого в Дарем.

На початку 12-го століття зводилися вежоподібні донжони: прямокутні мул багатокутні конструкції. Але до кінця століття вежі набули округлої форми.

Німеччина: Вормський собор – найяскравіший приклад романського стилю у Німеччині. Його будівництво тривало більше ста років (з 1171 по 1234 рр). Для побудови використовувався піщаник (жовто-сірий), а об'ємний простір структури будівлі чітко виражені чіткими гранями. Храм складається з 4-х високих круглих веж з кам'яними конусами-наметами та кількох нижчих веж середокрестя. Гладка поверхня стін та вузькі вікна поживляються лише завдяки аркоподібним фризам вздовж карниза. Верхню частину цоколя галереї та фриз арки з'єднують вузькі лицени.

Лізени - вертикально розташовані плоскі виступи на поверхні стіни.

Франція в шедеврах архітектури – замки та фортеці

Початкові форми романської архітектури з'явилися до кінця 10-го століття. Широкого поширення набули *паломницькі собори Франції* з хором і радикальними капелами обхідної галереї навколо нього. Також використовувалися тринефні базиліки – у середньому нефі знаходилися склепіння циліндричної форми (Сен-Сернен, Тулуза).

Французька архітектура романського періоду відзначена неймовірним різноманіттям шквл.

Бургунська школа Клюні тяжіла до особливої композиції монументального характеру.

Іспанія

У романську епоху в Іспанії почалося будівництво замків-фортець та міських укріплень. Архітектура храмів і церков була дуже схожа на архітектуру французьких будівельників, що можна спостерігати на прикладі кафедрального собору в Саламанці. Загалом вона виразно відрізнялася чіткістю розмежованих обсягів, цілісністю завершених елементів та бездоганністю форм.

Італія

У архітектурі культового напрямку архітектори Італії дотримувалися центричного типу для хрещалин та базилікального для соборів. Центрами середньовічного романського стилю були два міста: Тоскана та Ломбардія. У ломбардських храмах особлива увага приділялася фасадам. Скульптурний декор, лізени, виносні ганки-портики, мініатюрні галереї – всі ці елементи культури в оздобленні італійських церков 11-12 століття.

Одним із найцікавіших архітектурних ансамблів є дзвіниці, собор та баптистерій у Пармі. Фасад собору прикрашають портики та аркади, а також мініатюрні галереї. Будинок баптистерія має восьмигранну форму і оперізується шістьма повітряними галереями.

Скульптура

На початку 12-го століття настає стала вельми поширеною монументальною скульптурою і особливо рельєфу. На зміну язичницькому візантійському стилю приходять церковні композиції, які уособлюють сцени з євангельського писання.

Романські собори прикрашалися монументально-декоративними композиціями як рельєфних людських постатей, розписаних фарбами. Як правило, скульптури використовувалися для створення цілісної картини екстер'єру соборів та якості пам'ятників.

Місце розташування рельєфів не мало певних меж: вони могли знаходитися на західних фасадах, біля порталів, на капітелях чи архівольтах. Кутові фігури були значно меншими, ніж скульптури в центрі тимпану (внутрішня частина напівкруглої арки, що знаходиться над порталом). У фризах вони набували більш присадкувату форму, але в несучих колонах – подовжені пропорції.

Основне завдання романських художників було створення образу всесвіту, тому де вони прагнули передати сюжети реального світу.

Образотворче мистецтво

Образотворче мистецтво на той час тісно перепліталось з романською архітектурою. Тому чільне місце в оздобленні соборів займала фреска. Різнокольорові розписи яскравим килимом покривали стіни нефів, поверхні склепінь, аспіди та притвори.

У період 11-12 ст. вперше стали з'являтися вітражі, які розташовувалися у віконних отворах капел та аспіди. На яскравих вітражних картинах зображували сцени зі Святого Письма.

Інтер'єр

Інтер'єр внутрішнього планування соборів відповідав соціальним та культурним потребам. У храмах встановлювалися по три нефи, які розмежовували простір для парафіян різних верств населення.

Візантійські аркади стали використовуватися й у романській архітектурі. Внутрішні колони мають циліндричну форму, що пізніше застосовувалося у готиці.

Капітель мала форму куба, перетнутого кулею. Але з часом вона спрощувалась і в результаті набула канонічного вигляду. Скульптурні фігури у формі рельєфу покривала поверхні капітелі та стін.

З початку 10 століття застосовується техніка вітражів, композиція яких була досить примітивною. Пізніше можна було зустріти справжні картини, виконані з багатобарвного скла різних кольорів. У цей період також з'являються скляні лампади та судини.

Висновок. Романський стиль залишив за собою потужний відбиток на подальшому розвитку інтер'єру та екстер'єру інших епох. Поступово перетікаючи у готичний напрям, все одно стиль залишився основним для готики та інших архітектурних епох світу. Хорошим прикладом став маньєризм як перехід з однієї історичної епохи до іншої.

<i>XII</i> <i>тиждень</i>	<i>Лекція 11</i>	Історія архітектури, мистецтва та містобудування Західної Європи періоду готики	2 год.
--	-------------------------	---	---------------

1. Готика. Походження та історія. Криза середньовіччя
2. Готичне мистецтво
3. Значення світла для готичного мистецтва і архітектури
4. Висока готична архітектура

5. Географічний огляд готичної архітектури. Осередки готичного мистецтва в хіі столітті
6. Поширення готичного мистецтва
7. Архітектура готичних церков
8. Пропорції та масштаб у готичній архітектурі
9. Оптичні ілюзії, перспективні корективи, асиметрія
10. Символіка вертикальних ліній
11. Готичні склепіння. Стрілчаста форма і її значення
12. Контрфорс; марність суцільних стін і відмова від них
13. Система передачі розпору, аркбутан
14. Деталі готичної архітектури
15. Готика у Франції: містобудування

Коли Римська імперія впала в 475 році нашої ери, німецькі племена або готи поглинули те, що залишилося від старої імперії. Однак ці племена не характеризувались їх об'єднанням; інакше вони боролися друг з одним. Страх викликав припинення торгівлі, поширення культури та зменшення культурного прогресу, що дало початок темним вікам у середньовічній Європі. Зростаючий страх змусив суспільство застоюватися і перестати подорожувати, що й призвело до появи середньовічного та феодального суспільства в усіх його якість.

Готика – період у розвитку середньовічного мистецтва, що прийшов на зміну романському стилю. Зародився в середині XII ст. на півночі Франції, а у XIII ст. готика вже поширилася на територію сучасних Німеччини, Австрії, Чехії, Іспанії, Англії. В Італію готика проникла пізніше, насилу і з сильною трансформацією, що призвела до появи т. зв. *«італійської готики»*. Наприкінці XIV століття Європу охопила так звана *«Інтернаціональна готика»*. У країни Східної Європи готика проникла пізніше і протрималася трохи довше — аж до XVI ст.. У XV-XVI ст. готику змінює Відродження.

Періодизація епохи готики:

- Рання готика – XII ст.
- Розквіт готики – XIII ст.
- Полум'яне готика - XIV-XV ст.
- Інтернаціональна готика

Назва *«готика»* походить до варварського племені *готів*, що в 410 р. розграбувало Рим.

Саме падіння «вічного міста» Риму і ознаменувало кінець античності і настання середньовіччя у європейській культурній історії.

Термін *«готика»* з'явився в епоху Італійського Відродження як насмішквате прозвання «варварської» епохи середньовіччя, що минає й не має художньої цінності. Довгий час вона вважалася такою, доки на початку XIX ст. була реабілітована «романтиками». Цей термін (*«готика»*) увів у вжиток італійський художник і мистецтвознавець **Джорджо Вазарі** щодо періоду між Середньовіччям і епохою Відродження.

«Готичним» спочатку називали взагалі все середньовіччя і лише пізніше – його пізній період, що відрізнявся яскравою своєрідністю художнього стилю.

Між романським та готичним стилем важко провести хронологічний кордон. Довгий час елементи того й іншого стилю співіснували, поєднувалися, а перехідна епоха XII ст. мала яскраво виражений характер «відродження».

Готика виникла у Франції, а датою народження готичного стилю прийнято вважати 14 липня 1140 року. Саме тоді почалося оновлення церкви в бенедиктинському абатстві **Сен-Дені**, яке служило усипальницею королів у епоху Меровінгів. *У ході реконструкції монастиря вперше було реалізовано характерні елементи готичної архітектури — нервюрні склепіння, які потім стали відмінною рисою всіх будівель, збудованих у цьому стилі.*

Готика у живопису виникла на кілька десятиліть пізніше, ніж у архітектурі. Напрямок розвивався на тлі політичної нестабільності, яка була характерна для Європи періоду раннього Середньовіччя. Зміни відбувалися і в католицькій церкві — більша частина еретичних сект була знищена, одночасно збільшився вплив монаших орденів жebraків, що закликають парафіян до братньої любові та аскетизму.

Релігійне за формою *готичне мистецтво* чуйніше, ніж романське, до життя, природи та людини. Воно включило в своє коло всю суму середньовічних знань, складних та суперечливих уявлень та переживань. У мрійливості та схвильованості образів готики, у патетичному злеті духовних поривів, у невтомних пошуках її майстрів відчуваються нові віяння – пробудження розуму та почуттів, пристрасні прагнення прекрасного.

Підвищена одухотвореність готичного мистецтва, наростаючий інтерес до людських почуттів, до гостроіндивідуального, краси реального світу підготували розквіт мистецтва Відродження.

Для Готики характерні символіко-алегоричний тип мислення та умовність художньої мови.

Готичне мистецтво підкреслювало мету визволення людини від п'яни та гріха, щоб наблизити його до світла Бога. Нові християнські будівлі хотіли запросити людину відчути релігійні цінності на той час. Тому техніки готичного будівництва характеризувались включенням світла всередині церков. *Для суспільства того часу Бог був синонімом світла і художньої освіти.*

Завдяки створенню вітражів, розеток та грі яскравих фарб, внутрішній простір храмів перетворився на нереальний та символічний простір.

Для готичної архітектури, як і романської, ми маємо роздивитись карту, де схематично об'єднуємо родинні пам'ятки у свого роду генеалогічне дерево. Якщо порівняти цю карту з картою поширення романського мистецтва (рис. 2), ми побачимо зовсім різне розташування центрів архітектурної діяльності: порожні місця на одній карті відповідають найбільш заповненим місцям на іншій.

При порівнянні цих двох карт бачимо, що «нова» готична архітектура процвітає саме в тих областях, які не були охоплені діяльністю попередніх архітектурних шкіл.

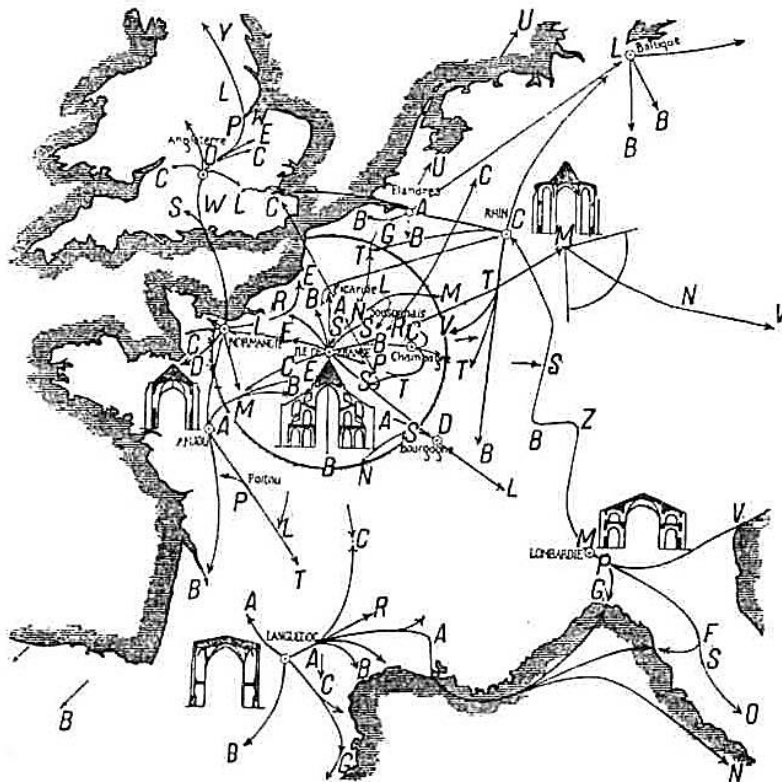


рис. 1 Розвиток та впливи готичних архітектурних шкіл

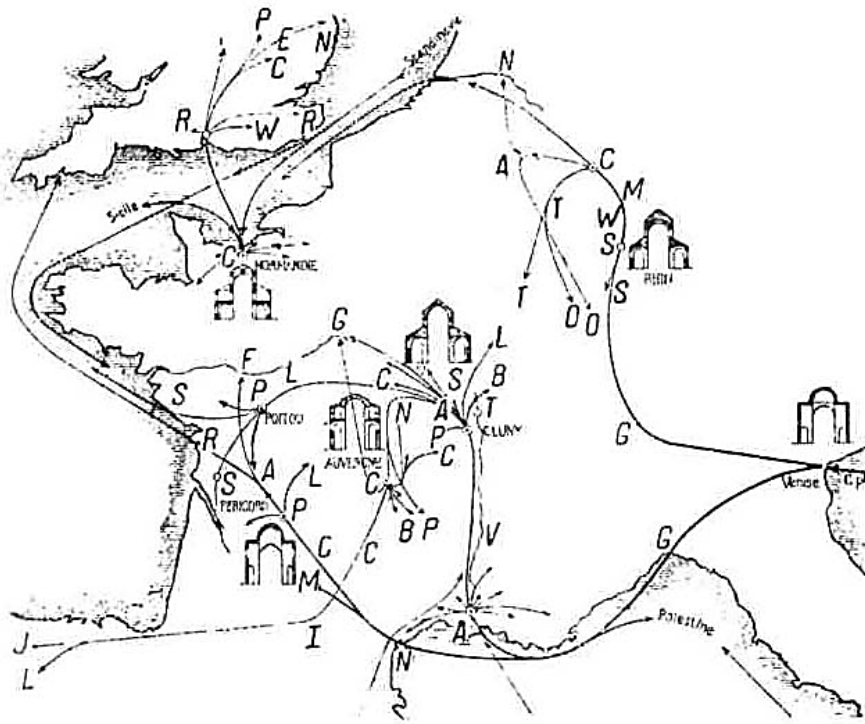


Рис. 2 Розвиток та вплив романських архітектурних шкіл

Вплив готичного мистецтва у тих областях, де існувала романська архітектура, виражається двояко: або занесення нових типів, або злиття нових принципів з місцевими традиціями.

На сході **Франції** у XIII ст. неф Страсбурзького собору будується методами Іль де Франса. Жителі міста Вімпфена викликають архітектора з Парижа, щоб він збудував їм церкву «на французький лад». Собор Богоматері у Трірі відзначений тим самим впливом; ми знаходимо його в церкві Куніберта в Кельні, у соборі в Ратісбонні і особливо в церкві св. Єлизавети у Марбурзі. Вплив готики поширюється до Угорщини. Збудовані у XIV ст. неф Мецького собору та портал Страсбурзького собору носять явний відбиток архітектурної школи центральної Франції; Кельнський собор - пряме наслідування соборів в Ам'єні та Бове.

У **Англії** у другій половині XII ст. кентерберійське єпископство, дуже тісно пов'язане з єпископством Санса, зводиться собор, явно побудований за зразком собору в Сансі.

У **Північній Італії** місто Мілан запрошує для будівництва собору архітекторів із Франції та Німеччини.

В **Іспанії** архітектор з Кельна починає будівництво собору в Бургосі, а архітектор з Нарбонни будує собор у Жироні.

Нарешті, згадаємо ще *відгалуження готики на Сході*, створене лицарями Родоса. Родос має вигляд готичного міста Південної Франції. На острові Кіпрі, у місті Фамагусті, собор у всіх відношеннях (за винятком терас, що замінюють дахи) є французькою церквою у стилі «полум'яної» готики. У зовнішньому вигляді церков спостерігаються відмінності залежно від того, чи будівля є виключно церквою, чи до її основного призначення приєднуються також міркування оборони, що перетворюють церкву на фортецю.

Розглянемо насамперед **неукріплену церкву** як найпоширеніше явище. Тут зовнішній вигляд – ще сильніше, ніж у романську епоху, підкреслює внутрішнє розташування. Трансепт позначається завершальним його щипцем; круглий контур абсид, розподіл капел, відносна висота різних нефів – все відзначено з винятковою ясністю. Башти зі шпiцями, що їх увінчують, ще яскравіше характеризують план будівлі. Іноді піднімається лише одна вежа - над перетином нефів або посередині головного фасаду; останнє розташування особливо користувалося перевагою в пізніший період готики. Право мати дві однакові вежі вважалося привілеєм деяких церков. Насправді ж неоднакові вежі побудовані навмисно, мабуть, тільки в тих церквах, де вони відносяться до різних епох: архітектор, який будував пізнішу вежу, намагався перевершити свого попередника (Шартр,

Ам'єн) – за О. Шуазі.

Однак, асиметрія парних готичних веж не може бути пояснена виключно бажанням «перевершити» більш ранню споруду, як це вважає Шуазі. Якщо таке явище можна спостерігати в Шартрі (де ліва вежа добудована в XVI ст.), то в такому провідному будинку, як Ам'єнський собор, пізніша вежа менша і скромніша за свою попередницю, що пояснювалося вичерпанням економічних ресурсів будівництва.

Оборонні споруди. В епоху безперервних воєн міркування безпеки не могли не братися до уваги при складанні планів будівель, навіть таких, священний характер яких, здавалося б, робив їх недоторканими. Говорячи про вікна, ми вже зазначали, що потовщення підвіконних стін викликалося міркуваннями оборонного характеру. Підстави дзвонів усюди є башти, придатні для оборони.

Загалом, намагалися не привертати уваги до засобів оборони, хіба що розраховуючи те що, що святість храму сама собою убезпечить його від нападів. Тільки на півдні, де ще живим був спогад про **альбігойські війни**, оборонні заходи не були замасковані.

Пропорції. Важко виявити на середньовічних пам'ятниках закон, яким керувалися під час встановлення їх пропорцій: нерідко грубе виконання, підпорядкування вимогам кладки, нерівномірна товщина шарів розчину ускладнюють та затемнюють принцип побудов. Тим не менш, деякі правила можуть бути виведені, і між ними **закон цілих чисел і закон простих відносин**.

Цілі числа. Існують безліч випадків, що підтверджують застосування цілих чисел. Серед чисел, що піддаються найбільш точному визначенню, найбільшою простотою відрізняються числа, що виражають у футах та дюймах перетин устоїв, контрфорсів та колон; мало, наприклад, знайдеться будівель, у яких не було б колон, що мають у діаметрі рівно один фут ($1 \text{ фут} = 30,48 \text{ см}$).

Прості відносини. Щодо простих відносин, то у багатьох випадках вони очевидні за першого ж погляду. Це підтверджують фасади соборів, наприклад, Паризької Богоматері (рис. 5, Р), або інтер'єри Ам'єнського собору (рис. 5, А), – нам майже не знадобиться обмірів, щоб уловити принцип, яким керувалися при встановленні пропорцій. У соборі Паризької Богоматері, очевидно, прагнули додати фасаду форму квадрата, а вежам — висоту, рівну половині сторони цього квадрата. В нефі Ам'єнського собору метою архітектора було встановити по висоті два великих рівних членування, розмежованих поясом R, що проходить на половині висоти.

Геометричні закономірності. Архітектори середньовіччя не тільки дотримуються закону простих відносин, як і античні зодчі, але вважають за краще саме ті відносини, яких дотримувалася антична класика. В межах практично досяжного наближення можливо перевести в прості відносини пропорції, властиві деяким трикутникам, як, наприклад, рівностороннім трикутникам, єгипетському і їх похідним. *Ці трикутники привертали увагу будівельників протягом усього середньовіччя, і деякі документи розповідають про методи їх застосування.*

Множинність членувань. Готичні архітектори не задовольняються тим, що наголошують на масштабі будівлі: як і їхні попередники романської епохи, вони прагнуть уявити розміри навіть більшими, ніж вони є насправді; для досягнення цього враження вони зазвичай вдаються до збільшення числа членувань. Оскільки ці членування легко піддаються підрахунку, око розрізняє їх кожне окремо і за інстинктивною звичкою визначає простір, що вони займають. Але як тільки глядач втрачає можливість їх поррахувати, він починає перебільшувати їхнє число. Будівля, в якій членувань небагато, справляє враження, що відповідає його дійсній величині. Будівля з численними членуваннями здається більшою, ніж вона є насправді.

Ефекти оптичних ілюзій. Прийом, що застосовувався в романську епоху задля ефекту оптичного збільшення розмірів, полягав у тому, що зменшувалася ширина або висота аркад у міру їхнього видалення.

Перспективні корективи. Архітектори готики користуються перспективою не лише для того, щоб створювати ілюзії, а й для того, щоб виправляти зорові враження.

Архітектори, складаючи проекти, завжди зважають на той вплив, який надає перспектива на *обрис рельєфів*. У соборі Паризької Богоматері профіль бази, видимої лише згори, зроблений дуже

приплюснутим. Якби базу з таким профілем помістити над глядачем, то нижній вал бази, проектуючись на ланки її, що лежать вище, закрив би їх і зробив непотрібними.

Визначимо значення готичної символіки. Особливо наочно їх висловлює загальна спрямованість ліній, що спрямовуються до неба. Ця спрямованість проявляється навіть у таких будинках, реальна висота яких не виходить із строгих меж практичної корисності, і цей факт свідчить про навмисність архітектора.

Спрямовані вгору лінії та мінливі силуети, створювані ними, не тільки відповідають ідеалу середньовіччя, а й відповідають і туманному небу Франції. Прості форми класичного мистецтва потребують яскравого сонця Греції, а для порізаних контурів дзвонів, пірамідальних веж і щипців досить найбільшого освітлення. Ефект цих динамічних і спрямованих догори ліній ще посилюється контрастом їх виду з характером навколишньої природи. Ставлення архітектури до природи, що її оточує, в різні епохи підпорядковується одному з двох протилежних принципів: аналогії або контрасту.

Французька архітектура, що зародилася на просторах рівнин центральної Франції, рішуче стає на шлях контрастів; вона прагне протилежностей, пориває з горизонталями і дає своїм лініям вертикальний напрямок. *Такий загальний характер готичного мистецтва, такі художні засоби.*

Починаючи з 1100 р., романські архітектори широко застосовували стрілчасту арку, виявляючи дивовижне розуміння тих переваг, які можна було витягти з її ослабленого розпору. Готичні зодчі приймають її з наслідування; і здається, що вони протягом деякого часу навіть не дають собі звіту в її статичних перевагах: вони застосовують її поряд з напівциркульною аркою.

Коли готичні зодчі будуть будувати **хрестові склепіння на нервюрах**, вихідною точкою для них буде не щоква стрілчаста арка, а діагональна, і ця арка буде напівциркульного обрису. Таким чином, напівциркульний, а не стрілчастий обрис є основним для готичного склепіння; можна сказати, що до XIII в. стрілчастий обрис приймається швидше за потребою, ніж за бажанням: тільки тоді, коли сміливість задумів змушує використовувати всі засоби для зменшення розпору, статичні гідності стрілчастої арки починають грати вирішальну роль.

Зодчі готики надають **нервюрам** суттєву і постійну роль, – саме на них спирається склепіння; замість того щоб вводити нервюри в товщу масиву, їх виводять назовні, а самий масив замінюють легкими, нежорсткими розпалубками, майже не пов'язаними між собою.

Античне склепіння було інертним монолітом, готичне — це поєднання нежорстких розпалубок на нервюрному скелеті. Шляхом вмілого розташування нервюр архітектор може спрямовувати розпір у ті точки опору, які він має; вся система врівноваження – у його руках. Нервюрне склепіння не тільки дозволяє розкласти розпір, чого не можна було б досягти ніякими хитрощами при звичайній кладці, але дає можливість навіть зменшити цей розпір.

Готичні вікна заповнювалися вітражами — різнобарвним склом, що становить візерунковий чи фігурний малюнок, іноді зі складним сюжетом. У цих вітражах середньовічні майстри досягли високої майстерності малюнка та композиції.

Якщо наприкінці XI ст. будівельники знали лише 9 тонів, то у XII ст. французькі майстри використали у вітражах 21 тон, що складається з 7 основних кольорів.

З готичних вітражів, що збереглися до другої світової війни, світовою славою користувалися **вікна Шартрського і Реймського соборів, собору в Буржі, трансепта Ам'єнського собору (XII—XIV ст.)**. Освітлення через різнокольорові вітражі надає глибокої поетичності інтер'єру готичних соборів і залишає незабутнє враження.

Перспективний портал (від лат. porta – двері, ворота) у будівництві – це архітектурне рішення входу в будівлю. Візуально Перспективний портал являє собою *ряд концентричних арок*, що зменшуються, за рахунок звуження бічних уступів і арочних перекриттів. Як правило, таким архітектурним елементом оформляється головний вхід великої будівлі. Також Перспективним порталом оформляється вхід до культових споруд будь-якого розміру (невеликої каплички або великого храму).

XIII <i>тиждень</i>	Лекція 12	Архітектура, мистецтво та містобудування Давніх та середньовічних Китаю та Японії.	2 год.
-------------------------------	------------------	---	---------------

Частина 1. Архітектура стародавнього та середньовічного Китаю

1. Основні історичні періоди формування китайської держави. Особливості релігії та культури.
2. Формування принципів китайського містобудування під час Чжоу та його розвиток.
3. Формування принципів житлової архітектури під час Цинь і Хань. Конструктивна система "доу-гун".
4. Буддійські храми та монастирі Китаю. Пагода як тип споруди.
5. Епоха Тан – період розквіту феодальної культури Китаю. Складання основних типів будівель, формування китайського стилю в архітектурі та мистецтві.
6. Основні споруди періодів Мін та Цин. Місто Пекін та його околиці. Пейзажні парки та паркові ансамблі.

Китай – країна, де зародилася одна з найдавніших і самобутніх людських культур. Ще в V – III тисячоліттях до н. у басейнах річок Хуанхе та Янцзи існували неолітичні поселення, забудовані глинобитними хатами або землянками на жердинному каркасі. Археологами знайдено також найдавніша кераміка типу Яншао (червона з геометричними розписами) і Луншань (чорна), що відносяться до III - II тисячоліть до н.е. Найдавніше держава біля Китаю утворилося в басейні річки Хуанхэ під час Бронзового століття (XVI – XI ст. е.). Виникнення ієрогліфічної писемності у Китаї відносять до XIV ст. до н.е.

У історії Китаю виділяються 19 періодів, назви яких, переважно, відповідає іменам правлячих династій:

1. V - III т.л. до н.е. – неолітична культура Яншао у долині річки Хуанхе.
2. Близько 2500 років до н. – культура Луншань у нижній течії р.Хуанхе
3. Династія Ся (осн. Юй Великий) - близько 2205 -1766 до н.е.
4. Держава Шан (Інь) - 1766-1027 гг. до н.е. Столиця – Хенань, потім – Аньян.
5. Династія Чжоу – близько 1027 – 481 рр. до н.е. Столиці – Хаоцзін, Лоян (Ло-і).
6. Епоха Царств, що борються (Чжаньго) - 481-221 рр.. до н.е. Епоха заліза. Окремі царства: Вей, Чжао, Хань, Цинь, Чу, Янь, Ці, Сун, Лу, Юе, Ба. Поширення конфуціанства та даосизму – основних філософсько-релігійних течій Китаю.
7. Період Цинь – об'єднання держави імператором Цинь Ші Хуанді – 246 – 210 рр. до н.е. Столиця – Сяньян. Початок будівництва Великої китайської стіни.
8. Період Хань - 206 до н.е. - 220 р. н.е.
9. Західна Хань - 206 р. до н.е. - 9 р.н.е. Столиця – Лоян
10. Східна Хань - 25 - 220 р.р. н.е. Столиця Чан'ань
11. У I ст. н.е. до Китаю з Індії проникає буддизм.
12. Період Троєцарства. Розпад імперії Хань внаслідок повстання Жовтих пов'язок. - 220-265 рр. до н.е. Початок феодального періоду – раннього середньовіччя. Царства Вей, Шу та У.
13. Період Шести Династій – III – VI ст. Відновлення Лояна, Чан'ян.
14. Період Суй – 581 – 618 рр. Війни в Кореї та В'єтнамі. Повстання військово-феодальних угруповань. Збудований кам'яний міст Аньцзіцяо поблизу Лояна з прольотом арки 37,47 м. завдовжки 54 м.
15. Період Тан - 618-907 рр. Зріле середньовіччя, розквіт феодальної культури. Столиця – м. Чан'ань.

16. Період Сун - 960-1279 рр.
17. Монгольський період Юань - 1215-1368 рр. Будівництво нової столиці – Ханбалик (Пекін).
18. Період Мін - 1368-1644 рр. Столиця – Пекін
19. Період Цин (Маньчжурський) – 1644-1911 рр. У 1912 р. у Китаї ліквідовано монархію. 1925-27 рр. - Буржуазна революція, потім, після війни з Японією 1937-1945 рр. - Громадянська війна, внаслідок якої утворюється КНР.

Найдавніша міфологія Китаю викладена у книгах “Шуцзін” (XIV – XI ст. до н.е.), “Іцзін” (VIII – VII ст. до н.е.) та “Шаньхайцзін” (IV-II ст. до н.е.).

Всесвіт асоціювався з божеством Пань Гу. У міру його зростання – небо відокремлюється від землі, його зітхання – вітер, видих – грім та блискавка. Так само і тіло людини – уподібнювалося до космосу. Світом рухають два протилежні початки: чоловіче (ян) і жіноче (інь). Усі явища природи та сили – пов'язані з тим чи іншим початком. Сонце – пов'язане з ян, Місяць – з інь, камінь – з ян, вода – з інь. Їхня взаємодія обумовлює рух всього в природі. Символіка «інь-ян» охоплює всі сфери китайської культури. Символи інь-ян вписуються у форму кола.

Квадрат – вважався символом землі з орієнтацією на чотири сторони світу. Кожній стороні світла, а також центру квадрата стародавні китайці приписували певне божество, колір і тварину-символ: владика центру – Хуан Ді, колір – жовтий, владика сходу – Тай Хо, колір – зелений, тварина – дракон, владика півдня – Ян Ді, колір – червоний, тварина – птах, владика півночі – Чжуан Юй, колір – чорний, темна войовничість, владика заходу – Шао Хао, колір – білий, тварина – тигр. філософ Лао Цзи.

У центрі цієї релігії стоїть **поняття «Дао» – шлях, вічний рух усього**. Головним божеством стає Хуан Ді. Герої даоських міфів – 8 «безсмертних». Даоські ченці шукали зілля безсмертя, способи продовження життя, виганяли «злих духів».

У VI ст. виникло вчення Конфуціанство (філософ Кун Фу Цзи). Це релігійне вчення з елементами культу, що зміцнювало феодальні відносини, норми сімейного та соціального життя та ієрархії. Конфуціанська мораль на довгі століття визначала поведінку людей у китайському суспільстві.

На початку нашої ери Китай проникає буддизм (епоха Хань). Змішуючись із місцевими культурами, він пристосовується до китайської культури. Реальні історичні особи стають божествами-покровителями ремесел, міст, місцевостей, торгівлі. Популярна богиня – бодхісатва Гуаньїнь – покровителька материнства. Природа сповнена містицизму, розвинене містичне тлумачення кольорів, геометричних форм. Релігійні уявлення активно позначилися на архітектурі та мистецтві Китаю.

Принципи містобудування Китаю були вперше викладені в трактаті Чжоу Лі в період Чжоу. У цьому трактаті знайшли відображення як філософські доктрини Лаоцзи та Конфуція, так і раніше спробовані на практиці містобудування прийоми фортифікації та благоустрою території міст. Часті набіги кочівників викликали необхідність будівництва укріплених **міст-фортець**, за стінами яких ховалося під час небезпеки сільське населення. Крім того, стіни захищали і території, на яких вирощувався врожай сільськогосподарських культур для населення міста.

У містах активно розвивалися ремесло та торгівля, будівництво гідротехнічних споруд сприяло розвитку сільського господарства.

Перший тип – це міста-притулки. Їм визначався зовнішній квадрат зі стороною 875 м. і внутрішній квадрат зі стороною 375 м. Територія ділилася на рівні квадратні модулі розміром 125 м. (1/4 лі). Територія зовнішнього квадрата поділялася на 7 таких модулів.

Другий тип – місто середньої величини – мало довжину зовнішньої стіни 1250 м., внутрішній квадрат мав довжину сторони 500 м., число модулів – 10.

Третій тип – місто-адміністративний центр – мало довжину сторони зовнішнього

квадрата 1625 м., а внутрішнього – 625 м., число модулів – 13. Вулиці орієнтувалися країнами світу – дев'ять із півночі на південь і дев'ять із заходу на схід. У столичному місті територія поблизу південної стіни відводилася під палац, перед яким по осі північ-південь споруджувалися два храми. На північ від території палацу розмішувалися дві ринкові площі. *Пізніше у місті виділялася центральна північно-південна вісь.* Вулиці мали ширину 5 м. Житлові квартали – квадрати 60 x 60 м. Будинки зверталися фасадами на південь. Чисельність населення внутрішнього міста сягала 3500 людей. До міської території примикали округи площею 12 x 12 км.

Подібні принципи містобудування викладені в трактаті філософа Менцизи в III ст до н.е. Схема будови міста нагадувала квадрат системи світоустрою китайської релігії Дао. *Таким чином, місто символізувало собою гармонійно влаштований всесвіт.*

Житло у Китаї традиційно будувалося з дерева. Тому стародавні зразки житлових споруд збереглися лише як керамічних моделей чи малюнків у гробницях. Є відомості про те, що в період Царств (Чжаньго), що борються, в V - III ст. до н.е. виникло 70 нових міст, що досягали гігантських розмірів. Зовнішні стіни сягали довжини 16 км. Населення міст сягало десятків тисяч жителів. З'являються багаті купці, які набувають землі та державні посади.

Палаці ставилися на земляних платформах-стилобатах, облицьованих пустотілою цеглою з рельєфним малюнком. Висота стилюбату доходила до 18 м. Дахи покривалися глазурованою черепицею червоно-коричневого кольору. Будувалися також *багатоповерхові будинки, багатоярусні вежі.*

Основна конструктивна система – стійково-балкова з внутрішніми стінами-перегородками. Зберіглося у гробницях безліч керамічних моделей житлових будівель періоду Хань. У будівлях ясно виділений великий дерев'яний каркас, галереї та балкони у будинках висотою до 3-х поверхів.

Багатоярусні дахи були покриті циліндричною черепицею. Дахи мають прямі скати, що нависають над стінами будівлі. В пізніший час дахи придбали характерний вигин, який забезпечувався спеціальною дерев'яною конструкцією з множинних консолей та горизонтальних кроків – «**доу-гун**». Дах у китайській архітектурі стає головним та найвиразнішим елементом будівлі. *Поступово склалося кілька основних типів конструкцій дахів.* На півночі Китаю кути даху мають менший вигин, ніж Півдні.

Стіни часто мали вигляд легких перегородок із ажурними дерев'яними ґратами.

У період зрілого середньовіччя остаточно сформувалися типи житла Китаю та специфічна релігійна система «Фін-Шуй» («вітер – вода»), що наказувала певні правила розташування, планування та благоустрою житла. Основна вимога цієї системи полягає в тому, що будівлю треба розташовувати перпендикулярно до осі північ-південь і звертати фасадом на південь. Крім того, враховується розташування гір, води, доріг, напрям вітрів та інші особливості місцевості. *Ця система поєднує у собі результати багатовікового досвіду будівництва з елементами релігії та філософії Дао. Її мета – включити будівлю в єдину систему гармонійного світового космосу, якою його мислили середньовічні мислителі Китаю.*

Основний елемент житлової архітектури Китаю – **павільйон «Дянь»** каркасної конструкції (3 прольоти по торцю та 5 – по фасаді). Павільйони відрізнялися лише розмірами та якістю обробки. З кількох павільйонів формувалася садиба. Основні будівлі розташовуються перпендикулярно осі північ-південь, другорядні – по осях захід-схід, формуючи напівзамкнені і замкнені простори.

Таким чином, *в основі просторової композиції садиби лежить осьова симетрія.* Така садиба могла поступово розширюватися до великих розмірів за принципом природного зростання, як живий організм. Поверховість будинків була невеликою. Навіть палацові споруди мали переважно 1-2 поверхи. Житлові будівлі були звернені фасадами всередину дворів, а зовні садибу оточувала глуха цегляна стіна, де декоративним порталом виділявся вхід з боку вулиці. *Садиби у містах було згруповано у квартали «фан», квадратні у плані.* Кожен квартал також був огорожений стіною та охоронявся вночі.

Будівлі громадського призначення та палаці в період зрілого середньовіччя ставилися на

кам'яні платформи з різьбленими кам'яними балюстрадами, обносилися галереями, в обробці застосовувалися цінні породи дерева, різьблені рельєфи, фігурки тварин на схилах дахів, ажурні ґрати на ковзанах, яскраві кольори у фарбуванні колони, блакитні та зелені балки та кронштейни з додаванням білого та золота. *Палаці вкривалися жовтою черепицею; храми – синьою, звичайні будівлі – сірою.*

Буддизм проник у Китай з Індії перших століттях нашої ери. Починається будівництво печерних монастирів та монастирів у гірських місцевостях. Основні споруди буддійської архітектури відносяться до VI – VIII ст. У Лояні було побудовано 42 храми, його околиці – 500.

Принципи планування монастирських комплексів Китаю можна представити за збереженими японськими буддійськими монастирями, які будувалися за зразком китайських. Вони мали симетричне планування, ряд дворів на зразок планування житлової садиби.

Головні будівлі – **Зал Будди та пагода**. В Китаї збереглися кілька печерних монастирів. Від більшості буддійських монастирів збереглися лише пагоди, які будувалися з цегли.

Пагода (від китайського «бао-та» – «вежа скарбів») – головна споруда монастиря, яка мала вигляд багатоярусної вежі. Завдяки пагоді територію монастиря було видно здалеку в місті або на гірському плато. Пагода походить від індійської ступи та китайської сторожової вежі. *Це було місце збереження реліквій монастиря.* У пагоді використовувалися лише нижні поверхи, верхні були декоративними. Пізніше на поверхах пагод, пов'язаних внутрішніми сходами, зберігалися статуї Будди, сувої, рідкісні рукописи. Іноді пагоди споруджувалися як меморіальні знаки на честь будь-якої події чи у священних місцях.

Для південних районів Китаю характерні пагоди з каменю, невеликої висоти зі скульптурними зображеннями на буддійські сюжети (пагода Лан-гун у провінції Шаньдун). У період Сун будувалися залізні та бронзові пагоди. Відома залізна пагода в Тянь'ані, побудована 1061 р. у провінції Хубей з масивних чавунних литих плит. Її висота досягає 21 м. Для цих пагод характерні витонченість форм і велика кількість декоративних елементів. Пізні пагоди XVIII ст. мають декоративні дахи із загнутими вгору кінцями, велика кількість декору (пагода в Шанхаї).

Активне зростання економіки Китаю розпочалося у період створення першої централізованої держави – **імперії Цинь (246 – 210 рр. до н.е.)**. За даними літописців, у столиці імператора Цинь Ші Хуанді у м. Сяньяне було 270 палаців із цінних порід дерева. Вони будувалися як єдині ансамблі будинків, з'єднаних переходами та дворами. Палаці були багато прикрашені розписами та скульптурою. *Головний палац – Ефагун – комплекс із 100 будівель. Головний зал – Зал Держави – містив одночасно 10 тис. осіб.* Всі ці споруди були знищені під час народного повстання, що скинув династію Цинь.

Найвідоміша споруда Китаю, будівництво якої почалося в період Цинь – Велика Китайська Стіна. Це найграндіозніша у світі кам'яна оборонна споруда, у будівництві якої брали участь мільйони людей. Загальна довжина стіни досі не визначена, оскільки вона проходить у важкодоступних метях гірського ландшафту, але існує уявлення, що вона сягає від 5 до 8 тисяч кілометрів. Метою будівництва стіни був захист від проникнення в Китай кочівників із території Монголії. Проте, зрада одного з китайських полководців дозволила все ж таки проникнути монголам за межі стіни і Китай потрапив під їх панування більш ніж на 100 років. *Стіна добудовувалась аж до періоду Мін.*

Основний культурний розквіт Китаю посідає епоху Тан (618-907 рр.). Столиця Чан'ань стала центром китайської феодальної культури. Тут було відкрито університет, де навчалися студенти із сусідніх країн. Китайська культура почала поширюватися до Кореї, Японії, Індокитаю. Китай стає наймогутнішою державою у регіоні, завойовує нові території. Китай мав зв'язки з державами Середню Азію, Іраном, Індією, Візантією, Японією, арабами. Склалася складна система адміністративного управління із власністю держави на землю. Це сприяло зростанню економіки та поживавленню міст. З'явилося книгодрукування та бібліотеки, театр. Буддійські монастирі стали власниками великих маєтків та центрами культури. Процвітали поезія та живопис. Вчені люди освоювали літературну та художню діяльність. **Остаточно склався китайський стиль в архітектурі та вплинув на архітектуру сусідніх країн, особливо Японії.**

У період Тан у китайській архітектурі склалися основні типи споруд: «дянь» – *житловий павільйон*, «Лоу» або «Ге» – *багатопверхова будівля*, «Тай» – *надбрамна вежа*, «Тін» – *парковий павільйон*, «Лан» – *галерея*. Склалася система будівельних модулів, типізація елементів конструкції "доу-гун".

У північних районах Китаю каркасна дерев'яна конструкція включалася до цегляних стін. **На півдні** – у нижніх частинах каркас заповнювався дерев'яними панелями, а зверху – ґратами. Будинки мали виноси карнизів на доу-гунах, що нависають над галереями. Коник даху прикрашав декоративний елемент «*хвіст сови*». Доу-гуни займали 1/3 висоти всієї конструкції. Форми були прості та монументальні. Конструктивні деталі мали також декоративні функції.

У 827 р. уряд видає наказ, який забороняє надмірності в архітектурі. Павільйони «дянь» – повинні мати не більше 3-х прольотів фасадом і 2-х у глибину. Житлові садиби – не більше 7 дворів.

Внаслідок концентрації земель у руках феодалів економічну могутність імперії Тан було підірвано. У 907 р. відбулося народне повстання, що розтрощило цю могутню державу. Внаслідок міжусобної війни у 955 р. було знищено 30 тисяч буддійських та даоських монастирів Китаю.

Період Мін пов'язаний із вигнанням із території Китаю Монгольських загарбників (династії Юань). У цей період держава зміцнилася у військовому та політичному відношенні, створюються приватні мануфактури, спілки торговців та власників майстерень. *Створюються нові архітектурні канони, спеціальні закони та трактати, що регулюють забудову міст та планування ансамблів. Створюється міністерство будівельних робіт – Гунбу. Зміни в архітектурі здебільшого стосувалися вдосконалення планувань, архітектурних конструкцій та форм, створення великих містобудівних комплексів та ансамблів.*

Було побудовано понад 30 міст. З'явилися храми Неба "Тянь" та храми предків "Мяо", вівтарі, присвячені силам природи. Наново відбудовується столичне місто Пекін (Бейцзін), колишній монгольський Ханбалік.

Побудови цього періоду, що збереглися, – три приймальні зали палацу, парадні ворота Забороненого міста, Барабанна вежа, комплекс Храму Неба «Тянь Тань», імператорські ставки і сади, обсерваторія, комплекс поховань династії Мін на околицях Пекіна, храм Конфуція в Цюй. Місто Пекін було майже заново відбудовано та укріплене потужними стінами заввишки 12 м. Загальна довжина стін – 24 км. Стіни – глинобитні, облицьовані в кілька рядів червоною цеглою, мають численні ворота та бастіони.

Стара частина міста називається "Татарське місто". Вона була побудована при монголах за планом, близьким до канону Чжоу-Лі і є неправильним квадратом площею 40 кв. км. Усередині цього міста було виділено фортечними стінами територія Імператорського міста з парком Бейхай. *Територія імператорського палацу також була оточена фортечною стіною і називалася "Заборонене" або "Пурпурне" Місто". З півдня була прибудована нова частина міста, в якій жили ремісники і торговці – "Китайське місто".*

Особливе ставлення до природи у культурі Китаю засноване на розумінні природи як виразниці космічних сил у релігії Дао. Архітектура, людина та природа завжди мислилися як єдина соціально-всесвітня спільність. *Тому пейзаж та пейзажний парк завжди включалися до архітектурного ансамблю.*

Мистецтво паркобудування було розвинене у середньовічному Китаї. При розбивці парку враховувалися всі природні складові даного ландшафту, використовувалися кращі з них. З'явилися певні засади створення садово-паркових ансамблів. Основою композиції парку є окремі природні на вигляд куточки, різноманітні, але об'єднані в єдине ціле. Всі елементи паркового ландшафту створюються штучно, але їм надається природний вигляд. Створюються скелі, водоспади, озера, острови, підбирається рослинність, квітуча в різні пори року, різні декоративні породи дерев. Розподіляються маси світла та тіні. Визначаються основні точки сприйняття композицій у просторі та у цих точках встановлюються альтанки «тін» чи павільйони, прогулянкові галереї «лан» робилися часто критими захисту від сонця і дощу. Особливо декоративними елементами парку були мости або маленькі декоративні містки горбатої форми. Скульптури тварин та ворота «пай-лоу» також часто

були елементами паркового ансамблю. Найвідоміші паркові ансамблі Китаю – парк Бейхай в Імператорському місті Пекіна (період Мін) і парк Іхэюань поблизу Пекіна (період Цін).

У Китаї були винайдені папір, книгодрукування, порцеляна, порох, прилад для передбачення землетрусів та багато іншого. Принципи китайського паркобудування також були використані європейцями.

Частина 2. Архітектура і мистецтво Японії

1. Особливості культури та релігії Японії у давнину. Історична періодизація
2. Природні умови, матеріали, конструкції. Основні типи споруд у найдавніші періоди японської історії.
3. Буддійська архітектура періоду Нара. Японські пагоди, їхня відмінність від китайських.
4. Архітектура та мистецтво періоду Хейян. Палацовий комплекс у Кіото, зародження японського садово-паркового мистецтва.
5. Особливості архітектури та мистецтва періодів Камакура, Асікага.)
6. Особливості житлової архітектури Японії. Садиби типу “сінден-дзукурі” та “сеїн-дзукурі”. Архітектура феодальних замків (періоди Момояма та Токугава).
7. Особливості пейзажного та портретного живопису. Монументальний живопис шкіл Тоса та Кано. Прикладне мистецтво Японії. Японська класична гравюра. Творчість Хісікава Миронобу, Судзукі Харунобу, Андо Хіросіге, Кацусіка Хокусая, Кітагава Утамаро.

Японія, одна з найдавніших країн Далекого Сходу, створила цікаву і самобутню культуру. На становлення цієї культури вплинуло, по-перше, те, що ця держава розташована на островах, по-друге – своєрідний клімат. Японія займає територію 4-х островів у Тихому океані: Хоккайдо, Хонсю, Кюсю та Сікоку та безлічі малих. У найдавніші часи їх населяли племена *айнів*, що жили родовими громадами і займалися полюванням та рибальством. Зараз айни збереглися північному сході країни. Це племена, що прийшли з Сибіру, їхня мова належить до тунгуської мовної групи. З IV – III ст. до н.е. їх почали витісняти нові переселенці з материка (з Кореї, Китаю), які почали займатися землеробством та тваринництвом.

В історії Японії виділяють **10 періодів**:

1. **Дзьомон – VIII – IV т.л. до н.е.** Неолітична культура, відома керамікою пластичних форм, декорована візерунком «слід мотузки» – «дзьомон».
2. **Яьой – III ст. до н.е.– бл. 300 р. н.е.** Складання родоплемінних спілок на о.Кюсю та в центральній Японії. Поява жител – землянок та пальових – «такаюка», бронзових дзвонів «дотаку», кераміки Яйой, суе, хадзі.
3. **Кофун – III – IV ст. н.е.** Створення першої держави Ямато. Поява синтоїстської міфології, культу предків, гробниць-курганів («кофун»), ритуальної скульптури «ханіва».
4. **Асука – 552-645 рр..** Початок феодалізму. Введення буддизму як державної релігії. Будова суспільства за китайським зразком (розподіл на 12 рангів), поява чиновництва, вивчення китайської культури, освоєння китайської писемності. Дипломатичні відносини із Китаєм. У 645 р. – переворот Тайка – обмеження влади феодальних родів, запровадження системи державних чинів, поява чиновної аристократії, усунення підневільного селянства. Державне будівництво доріг, каналів, гребель.
5. **Нара – 645 – 794 рр.** Ранньофеодальна централізована держава. Будівництво нової столиці Нара на зразок Китайської столиці Чан'ань. Розвиток літератури, поезії, історії. Будівництво храмових комплексів-монастирів *Тодайдзі, Якусідзі, Тосёдайдзі в Нара*, розвиток буддійської скульптури, фрескового живопису, скульптурних портретів, масок «гігаку», Поява збірки пісень та віршів «Ман'юсю», поетичних жанрів «нагаута» та «танка».
6. **Хейян (Кіото) – 794 – 1185 гг.** Виділення помісної знаті. Фактична влада роду Фудзівара під титулами регентів та канцлерів. Поява релігійних сект Тендай і Сінгон (монастирі

Енрякудзі і Конгобудзі. *Різні напрямки релігійно-філософської думки.* Релігійні громади відокремлюються від держави економічно і організаційно, з'являються монастирські володіння, настоятелями монастирів стали члени знатних прізвищ, в яких втілюються місцеві стародавні божества: богині Бентен, Каннон. *Поява місячного календаря та історичної хронології.* Відділення столичної культури м. Кіото від народної. *Припинення посольств до Китаю, розвиток національної ідентичності.* Вишуканість придворної культури, поезії. Поява поетичних антологій та романів «Гендзі-моногатарі», Ісе-моногатарі», авторами яких були жінки: Сей Сьонагон, Мурасакі-сікібу, Ідзумі-сікібу. *Поява японської складової писемності.* У зв'язку з популярністю культу Будди-Аміда розвивається садово-паркове мистецтво, в якому знаходиться храм Фенікса (Хоодо) зі статуєю Будди Аміда (1053 р.). *Початок японського національного живопису Ямато,* картин-скруток «емакімоно», виконаних кольоровою і чорною тушшю на сюжети поезії та моногатарі. Розвиток театру «Бугаку» – придворних вистав у масках.

7. Камакура – 1185-1333 р.р. Монастирі стали опорою імператорської влади («інсей» – влада монастирів). З 1192 р. влада фактично перейшла до рук **сьогунів** – вищого військового стану. Виділяються власники великих феодальних володінь та їхні васали. Великі феодальні клани мають військову силу і прагнуть захопити владу. У XII в. влада захопив клан Тайра, наприкінці XII ст. – клан Мінамото. *Мінамото Ерітомо* – перший **сьогу** Японії побудував свою резиденцію Камакура у 1185 р. *Формується клас самураїв – військових феодалів.* У мистецтві розвивається портретний живопис, ілюстрації до військових епопеїв ("гунки"), поява «Хейдзі Моногатарі» – серії оповідань про боротьбу родів Тайра та Мінамото. *Суворість і простота військового побуту позначилася на мистецтві.* *Входить у моду народний стиль.* Будинки позбавляються декору («шляхетна простота»). У 1274 була спроба нападу на Японію монголо-китайського флоту, захоплення о. Цусіма та Ікі, але тайфун знищив флот супротивника. У 1281 р. знову тайфуном було знищено армію Кореї та Китаю.

8. Асікага (Муроматі) – 1334 – 1572 рр. "Другий **сьогу**нат" будинку Асікага з'явився після спроби імператора Годайго повернути собі престол у Кіото. У 1336 р. могутній феодал Асікага Такаудзі зайняв столицю своїми військами і став **сьогуном**. Імператор, що втік із Кіото в Йосіно, утворив свій уряд і в країні з'явилося два табори: північний та південний. У 1392 р. південний табір розпався і імператорські рагалії були передані імператору в Кіото, який не мав реальної влади. У цей період інтенсивно розвивається сільське господарство, ростуть міста. Міста утворюються на перетині торгових шляхів навколо монастирів і феодальних замків. Йде постійна боротьба між місцевими князями. *Міста перетворюються на самостійну силу.* *Найкращими творами архітектури стали феодальні замки.* *Храми нагадують великі паркові павільйони.* *Розвивається пейзажний живопис та садово-паркове мистецтво.* У релігії розвивається напрямок дзен-буддизму, який проповідував самовдосконалення особистості. В атмосфері цього вчення мистецтво набуває нових рис: головним його предметом стає людина. У цей час з'являються в Кіото Золотий та Срібний павільйони, побудовані в китайському ярусному стилі, що поєднують у собі вишукану простоту та пропорційність, гармонійність форм. Ярусний стиль поширюється у житловому та замковому будівництві. *З'являються чайні павільйони площею 4,5 татамі (7 кв. м.), де панують напівтемрява і тиша.* З XVI ст. чайні будиночки з'являються у садибах городян. У храмах чільне місце займали портрети найшанованіших діячів дзен-буддизму (*портрети «тінсо»*). В особах цих людей виражалася міра досягнутого ними *духовного прозріння.* Портрети супроводжувалися написами-заповітами вчителів своїм учням. *Інший вид дзенського мистецтва – суміє – картини тушшю на цупкому папері.* Головний принцип дзенського мистецтва – передати «ки» («ци») – силу, що таїться в предметах.

9. Момояма – 1573-1615 рр. У XVI ст до Японії вперше потрапили європейці. Разом із ними проникає християнство, європейські науки та ремесла – астрономія, медицина, металургія, друкована справа. З'являється вогнепальна зброя. *Ведеться активне будівництво феодальних замків, розвивається інтер'єрний монументальний живопис шкіль Тоса і Кано.* *Розквіт кераміки та чайного ритуалу.* *Складаються типи житлових садиб «Сінден-дзукурі», «Сеїн-дзукурі».* *В архітектурі утверджується цінність внутрішнього простору.* *Мистецтво набуває мирського характеру.*

10. Токугава (Едо) – 1615 – 1868 рр. Сьогун Хідейосі сприяє європейцям, сприяє проникненню в Японію християнства. У 1615 р. він був повалений могутнім феодалним родом

Токугава, прихильниками національної японської культури. Вони провадять політику ізоляції країни. Для європейців Японія була закрита на понад 200 років, тут встановлюється режим феодалного абсолютизму Токугава. *У цей час складається міська культура у новій столиці Едо (Токіо). Розвивається жанр поезії хайку, театр Кабукі. Розквітає жанр класичної японської гравюри «Укійо-е», розвивається прикладне мистецтво та художні ремесла.* Поступово в Японії назріла суспільно-політична криза феодалної системи і відбулася буржуазна революція Мейцзі в 1868 р., що ліквідувала сьогунат і встановила конституційну монархію.

Японія розташована на островах вулканічного походження, тому тут часто трапляються землетруси, урагани, цунамі.

Складні кліматичні умови мали помітний вплив на національний характер японців і позначилися також особливостях японської архітектури та мистецтва. Рух, нестійкість, безперервне становлення навколишнього світу і життя людини, здатність швидко змінювати місце проживання і не жалкувати про втрачене сформували думку японців, відмінну від європейського. У формуванні архітектурного простору вони стали бачити один із засобів втілення ідеї “дао” – частини простору пов'язані та взаємно перетікають, відсутні чіткі розмежування зовнішнього та внутрішнього просторів. Композиція розгортається у часі, фрагмент за фрагментом, як зміна епізодів (кадрів). Кінець та початок невизначені, увага зосереджена на безперервному розвитку теми. Божества – сили природи – в Японії не намагалися персоніфікувати, їхнім образом служило саме місце проживання. Тому самі простори мали символічне значення. У цьому просторовому розумінні архітектури японці на багато століть випередили Європу та Америку, де такий підхід з'явився лише на початку ХХ століття, та й то не без впливу японської архітектури. Архітектурна концепція модернізму будувалася багато в чому з урахуванням принципів саме японської національної архітектури. Провісником цих ідей став відомий американський архітектор Френк Ллойд Райт.

Національна японська релігія – Сінто («шлях богів») зародилася ще епоху неоліту і остаточно склалася державі Ямато (II – III ст.). Стародавню міфологію відбито у рукописах «Кодзика» і «Ніхонгі» (VIII в.). Героями міфів виступають боги-“камі”, які діляться на вищих (небесних), земних та камі-духів, що виявляються у предметах та явищах природи. П'яте покоління богів – Ідзанакаї та Ідзанамаї – звертають рідку землю, що плаває морськими хвилями, на острови, що становлять Японію. Їхня старша дочка Аматерасу стає богинею сонця, покровителькою землеробства, її брат Цукіемі – богом Місяця. Річки, колодязі, ставки, моря, водоспади, ліси були також населені богами. *У священних місцях ставилися бронзові дзеркала, потім на цих місцях стали виникати синтоїстські святилища.*

Посередниками між небесними божествами, духами та людиною були жінки-медіуми – «міко». Синтоїстські храми мали вигляд невеликої пальової будівлі, що нагадувала за своїми формами древню дерев'яну комору для зберігання зерна з високим скатним дахом. Храми присвячувалися зазвичай богині сонця Аматерасу або богині злаків Тойюке, територія огорожувалася кількома прямокутними дерев'яними огорожами. *Храми перебудовувалися через кожні 20 років, для розбудови храму робився другий майданчик, подібний до першого. Храм змінював своє місце розташування через кожні 20 років.*

Найдавніші типи храмів і житлових будівель – пальових хатин «такаюка» – вплинули на подальший розвиток японського національного архітектурного стилю: в архітектурному рішенні фасаду чітко поділяються несучі і несомі елементи конструкції, підкреслюються природні кольори і фактури матеріалів, декор дуже незначний або зовсім відсутній.

У період Асука принц Сетоку Тайсі вводить **буддизм як державну релігію Японії**. Саме тоді посилюється вплив Китаю в розвитку японської культури. У суспільстві з'являється «культурний шар» – люди, які здобули освіту в Китаї, виникає стан чиновників, що ділиться на 12 рангів за китайським зразком. Японія приймає китайську писемність, літературу, філософію. *Будується нова столиця Нара за прямокутним планом. Головна вулиця ділила його на дві частини. У північній частині міста був імператорський палац. Тут будуються комплекси буддійських монастирів за китайським зразком. Будівельники прибувають з Китаю та Кореї.*

Головний із монастирів – Тодайдзі («Великий Храм Сходу»). Тут знаходиться найбільша дерев'яна споруда у світі – павільйон Дайбуцуден («Павільйон Великого Будди»). Довжина його фасаду 90 м, висота – 50 м. *Дорога процесії вела до двоповерхових воріт Нандаймон. Вхід до монастиря позначали дві 100-метрові пагоди. Скарбниця Сесоїн виконана у стилі «коморного зодчества».* У залі Дайбуцуден знаходиться найбільша у світі бронзова 16-ти метрова фігура Будди – Дайбуцу, реставрована у XVIII ст. На її виготовлення пішло 520 тон міді та 450 кг золота, статуя виконана із застосуванням технік лиття, кування, карбування та зводилася кількома поколіннями майстрів.

Монастир Хорюдзі побудований у VI – VII ст. *Головні споруди цього монастиря – Золотий Зал (Кондо) розміром 10,5 x 14 м та п'ятиярусна пагода Годзюното заввишки 32 м. В інтер'єрах цього храму є настінні розписи, у цоколь пагоди вмонтовані редьєфи на сюжет оплакування Будди учнями. Дерев'яні пагоди Японії мають цікаву конструктивну систему: як центральний опорний стовп застосовується стовбур модрини, деревина якої має гнучкість і довговічність. Всі дерев'яні конструкції гнучко з'єднані так, що при частих у Японії землетрусах споруда коливається, але не руйнується.*

У IX ст. представники роду Фудзівара перенесли столицю до Кіото (Хейян) на 400 років. Цей період відомий як період **розквіту національної японської культури.**

Він характерний поетичним сприйняттям світу, розквітом літературно-художньої творчості при дворі імператора в Кіото. У релігії з'являються секти езотеричного буддизму; буддизм зливається із синтоїзмом, популярними стають культи поклоніння природі, проповіді пустельництва. У віддалених від столиці місцях будується безліч монастирів (Міроудзі, Енрякудзі, Конгобудзі). Для архітектури цього періоду характерна відсутність суворої симетрії, присутність елементів живої природи. Групи будівель вільно розташовуються по схилах гір, які мають чіткого плану, виникає живе взаємодія природи й архітектури, пейзажність. Поетичність. Пагода серед лісу – це скромна будівля, покрита деревною корою. У плануванні палацових комплексів також виникають суто японські риси. Популярним стає стиль «сінден-дзукурі» – житло, що складається з павільйонів, розташованих несиметрично та орієнтованих на пейзажний сад. Головний павільйон – сінден – покривається деревною корою та має єдиний внутрішній простір.

У цей період було збудовано **комплекс імператорського палацу в Кіото**, де офіційна частина вирішена у китайських традиціях, а житлова – у японських. Головний павільйон Сісінден («Великий спальний павільйон») вирішено у традиціях синто. Житловий комплекс Сейреден включає пейзажний сад із водоймами. Картинність садово-паркового стилю вплинула і на храмову архітектуру.

Поширення культу Будди Аміді (володарі райських земель) спричинило будівництво храмів Аміді, що втілюють уявлення про «райську землю». З'явилися ландшафтні сади, сімейні храми-мавзолеї аристократів. Прикладом такого храму може бути храм Фенікса (Хоодо) монастиря Бедоїн в Удзі поблизу Кіото (1053 р.). Храм переобладнаний із замського палацового павільйону. Він знаходиться на березі озера з острівцями і відображається у воді. В інтер'єрах храму присутня ідея могутності природних стихій та різноманітності їх проявів, представлено безліч божеств, демонів, духів, багаторуких та багатоголових, що ототожнюються із достатком чи жорстокістю природи. Головним елементом є дерев'яна позолочена статуя Аміді серед дерев'яних фігурок небесних музикантів. На внутрішніх дверях написано краєвиди.

З IX ст. з'являються перші зображення синтоїстських богів, статуї **бодхісатви Каннон** – символу багатства і щастя, виконання бажань, статуї **«очисника Всесвіту» Фудомео** у вигляді демона з іклами, мечем і мотузкою. Для скульптури характерна виразність жестів та обличчя. Скульптура із дерева покривається лаком, позолотою.

Японська національна школа живопису («Ямато-е») починається в епоху Хейян картинами-свитками (емакімоно), що ілюструють літературний твір «Гендзі-моногатарі». Художник Фудзівара Такаесі створює цикл мальовничих свитків, де переважає умовна точка зору «зверху», зображення виразні та динамічні, колірна гама розкриває настрої. Фарби створюються на основі природної палітри з блискітками золота та срібла.

Наприкінці XII ст. боротьба феодалних кланів призвела до появи нової столиці Камакура.

Імператор зберіг лише титул та функції верховного жерця синто. Розвивається феодално-лицарський світогляд. Самураї воліють в архітектурі строгість і шляхетну простоту, близьку національному духу Японії. Крім того, популярним стає дзен-буддизм. *Будуються дзенські монастирі, де храми нагадують сільські хатини із земляними підлогами, оголеними кроквами (монастир Енгакудзі, Сяїден – сховище реліквій). Пагоди відсутні. Дахи стають дуже високими. Обоюжуються діячі церкви та воєначальники, розвивається портретний жанр у мистецтві. З'являється техніка ліплення по левкасу – крейдований ґрунт, нанесений на дерево), очі інкрустуються камінчиками.* Статуї буддійських проповідників та воєначальників ставляться у храмах. Художник Фудзівара Таканобу створює портрет першого сьогуну Японії Мінамото Йорітомо у парадному чорному одяганні. *Для стилю цього періоду характерна строгість та лаконізм форм, виразність силуету, класична чорно-червоно-біла колірна палітра. Все це покликане висловити стійкість та вольовий характер сьогуну. На відміну від китайського портрета, де фігура зображується фронтально, тут фігура розташована в півоберті.*

У 1333 феодали Асікага завоювали владу і перенесли столицю знову в Кіото в район Муроматі. *Сьогуну сприяли мистецтвам, поезії. Їх приваблює старовина, патина часу на речах. У житлі переважає стиль «Сеїн-дзукурі», для якого характерний великий зв'язок з природою, простота, утилітарність. Зовнішні та внутрішні перегородки (сьодзі та фусума) розсуваються, створюючи варіабельність розв'язання простору.*

Житловий будинок складається із різнорівневих просторів. На найвищому рівні знаходиться кабінет господаря – «сьоїн», до якого можуть входити лише рівні йому за соціальним статусом люди. Об'єми з'єднані в єдину пластичну композицію, блоковані, врізані один в одного. В інтер'єрах утворюється монументальний живопис на тканині, натягнутій на перегородки. Замість вітваря Будди з'являється ніша «**токонома**» з мальовничим свитком та букетом-«ікебаною». Створюються видові точки з дому в сад і саду додому – «картини живої природи», павільйони в саду для занять музикою та поезією. Прикладами такого типу павільйонів можуть служити Золотий павільйон у монастирі Рокуондзі в Кіото та Срібний павільйон палацу сьогунів Асікага.

Золотий павільйон (Кінкакудзі), був пізніше перетворений на храм, покритий тонким шаром листового золота. Трьох'ярксний павільйон відображається у воді і є органічною частиною великого тінистого саду та озерно-острівного ландшафту. Срібний павільйон поєднував у собі святилище та кабінет. Він започаткував «чайні будиночки». Культова архітектура зблизилася зі світською. *Ярусний стиль поширився у житловому та замковому будівництві.*

У Японії склалося **декілька типів житла** відповідно до соціальних груп населення:

1) **Народне житло «минка» – дерев'яний каркасний одноповерховий будинок, для якого характерний «топологічний простір», що має певну умовність.** Зонування інтер'єру здійснюється за допомогою угруповання окремих елементів, що створюють «зону» усередині великих просторів. Покриття підлог мають символічне та функціональне значення. Інтер'єр починається із саду, простір поступово «перетеркає» зовні всередину. Відсутність симетрії є виразом природної дійсності. Простір – це середовище, в якому протікають події життя, "тунель", що уособлює час. Події та люди змінюють одна одну. Будинок оточений верандами. Фізичні членування простору відсутні, безперервність порушується лише у момент конкретних дій: здійснюється трансформація простору. Конструкція будинку передбачає можливість розбирання та складання, всі конструктивні елементи пронумеровані. Місце структурується за допомогою предметів. У центрі простору знаходиться вітвар Будди та кухня із земляною підлогою з окремим входом із саду.

2) **Житло-міська садиба «Сінден-дзукурі»** складається з окремих павільйонів («Ден»), з'єднаних між собою галереями. Головний павільйон «Сінден» – найбільший за розмірами – розташований у центрі композиції. По різні боки від нього розташовуються дрібніші павільйони для всіх членів сім'ї. Павільйони розташовані несиметрично з можливістю добудови нових павільйонів. Павільйони були розташовані так, щоб з них відкривався вид на пейзажний сад із водоймою. У саду був павільйон-альтанка, з'єднаний переходом з галереями будинку.

3) **Житло типу «сьоїн-дзукурі»** набуло поширення в період Асікага (Муроматі) серед

освічених феодалів. Для нього характерна утилітарність та простота у поєднанні з вишуканістю стилю. Павільйони блокувалися зі зсувом кутів, у будинку було 5 рівнів підлоги. Головне приміщення – кабінет-бібліотека «сьоїн» господаря будинку. Будинок розміщувався серед тінистого саду, оформленого за всіма правилами японського садово-паркового мистецтва.

Характерним прикладом такого житла може бути палац Кацура поблизу Кіото – заміська резиденція, побудована принцом Тосіхіто, шанувальником класичної японської культури епохи Хейян. У саду на березі річки Кацура майстром Енсю було збудовано «Павільйон серед динного поля». Основною ідеєю була гармонія, злиття із природою. Ставок з насипними островами, що виступають з води, пізніше був оточений 5-ма павільйонами для поетичних вечорів і чайних церемоній. З кожного павільйону відкривався цікавий вид на природу; головна велика одноповерхова будівля у плані нагадує розгалужене дерево та орієнтоване головним фасадом ступінчастої форми на мальовниче озеро з кам'яними острівцями та містками. Геометрична строгість ліній посилюється ритмічним чергуванням білих сьодзи та темно-коричневих дерев'яних стін. Передні частини фасадів спираються на тонкі палі, що створює враження «ширяння» будівлі у повітрі. Одна зала оточена галереєю – «верандою місячного світла».

4) **Феодалні замки з'явилися торік у Японії під час Момояма, коли феодалні клани воїнів буси (самураїв) постійно воювали за владу країни.** У цей час відбулися перші контакти Японії з європейцями, і, очевидно архітектура замків зазнала впливу європейської архітектури, хоча деякі дослідники вважають, що японські замки - це чисто національне явище в архітектурі. Вони будувалися з дерева на високій кам'яній основі на вершині гори і були оточені цілою системою підпирних і оборонних стін та житлом васалів. Замки здебільшого були резиденціями великих військових феодалів та сьогунів. Відомі замки Адзуті на о. Біва – резиденція диктатора Ода Набунага, замок Нідзё сёгуна Токугава в Едо, замок Білої Цаплі (Хімедзі-дзё) поблизу Кіото, замок у Мацумото.

Зберіглося 12 замків. Замок Хімедзі був відбудований із застосуванням залізобетонних конструкцій, оскільки секрет будівництва XVII ст. втрачено. Плани були заплутаними, внутрішні приміщення розташовувалися на п'яти рівнях навколо головних покоїв, реальні поверхи не відповідали фасаду. Для зміцнення замку використовувалися водні перепони, рельєф, концентричні заплутані по плануванню стіни, в яких було 11 неприступних воріт. Підземні ходи закінчувалися невидимими люками. Житлові приміщення замків прикрашали розписи на золотому тлі: зображення дерев, скель, птахів.

7. У період Момояма відбувається відродження національної японської культури. Художник Таварая Сотачу та каліграф ханами Коецу у XVI ст. сформували нову школу на чолі з Тосом Міцусеї (1536-1613) за підтримки придворної академії живопису. Вона проіснувала до XIX ст. Художники цієї школи черпали натхнення у свитках «емаки» епохи Хейян і почали відроджувати «дух Ямато». Ця школа використовує традиції японського художнього ремесла, лакового живопису, де декоративний візерунок поєднується з предметної формою. Основне тут – матеріал, фактура, відкритий, яскравий колір, ритмічна організація площини, нефіксований погляд.

Паралельно їй існувала інша школа – Кано, основоположником якої був Кано Мотонобу, який, за китайською традицією, взяв за зразок живопис тушшю. Основні сюжети – квіти, птахи, дерева на золотому фоні. Кано Ейтоку у середині XVI ст. об'єднав обидві манери. Художники школи Кано розписували ширми у палацах та замках. Розписи цієї школи розраховані на фіксовану точку сприйняття, для неї характерні м'які переходи кольору, головний засіб виразності – лінія, розписи масштабні людині. Пізніше з'являються суперграфічні мотиви, що «ламають» поверхню ширм. Створюють ілюзорний простір. У XVII ст. цей стиль розвинув художник Огатата Корін. Він розписував ширми, віяла, лакові шкатулки, гребені, поєднував із живописом золото, свинець, перламутр.

Вчення дзен говорило про те, що будь-яка ручна або розумова праця може допомогти людині вийти зі стану пасивності на «шлях пробудження». *Ченці займалися мистецтвом.* Їхнє мистецтво передає протягом життя, спійманий момент, настрої, колорит. Порожній фон сприймається як безмежний простір, космос, у якому немає порожнечі. Наша свідомість сама має пов'язати до купи всі елементи за межами зримого. Монахи-художники вдосконалювали своє мистецтво у Китаї.

Серед військового стану особливо шанувалося мистецтво каліграфії (со). З нього черпалася енергія життя, прагнення морального пробудження, самовладання і добробут у повсякденному житті. Внутрішня досконалість виражалася у впевненому та миттєвому русі руки при накресленні каліграфічних знаків. Створювалися картини з каліграфічного письма шляхом накладання ідеограм на теми буддійських сутр – виходив ефект «безперервного читання». Для японської манери характерна більш зламана лінія у поєднанні з точковою графікою, більша міра стилізації.

У період Токугава набув великого поширення жанру ксилографії – гравюри на дереві. Основна школа її називалася «Укіє-е» – «образи швидкоплинного світу». Зростаючому міському населенню були недоступні дорогі роботи майстрів живопису, а гравюра могла багаторазово тиражуватися, що робило її відносно дешевою. Популярні образи міського побуту, міські красиви, портрети відомих акторів та гейш – ось основні сюжети гравюр. Спочатку вони були чорно-білими, потім стали кольоровими. Для кожного кольору або відтінку була потрібна окрема дошка.

Основоположником жанру вважається Хісікава Моронобу (1618–1694). Судзукі Харунобу створив у гравюрі образ японської жінки-городянки. Тесюсай Сяраку працював у жанрі портрета, зображуючи відомих акторів. Кітагава Утамаро (1753-1806) створював кольорові гравюри, використовуючи до 10 дощок. Основна тематика його гравюр – портрети красунь, акторів.

Кацусіка Хокусай (1760 – 1849) – мабуть, найвідоміший майстер японської гравюри. Він створив цикл "100 видів Фудзі", найвідоміші гравюри цього циклу "Хвиля", "Червона Фудзі". Також він створив цикл «Подорож водоспадами різних провінцій», гравюри на теми легенд. Андо Хіросіге (1787 – 1858) був майстром міського пейзажу. Він створив відомі цикли "100 видів Едо", "53 станції Токайдо".

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література:

1. Історія архітектури Стародавнього світу. За ред. Клименюк Т.М. Львівська політехніка, 2021, 265 с.
2. Еко У. Історія європейської цивілізації. Греція, Фоліо, 2019, 1160 с.
3. Європейське Середньовіччя. Упорядкувач Щавурський Б. Навчальна книга, 2020
4. Еко У. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети, Фоліо, 2020, 768 с.
5. Еко У. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста, Фоліо, 2018, 668 с.
6. Еко У. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани, Фоліо, 2022, 704 с.
7. Еко У. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії, Фоліо, 2020, 700 с.
8. Еко У. Історія європейської цивілізації. Близький Схід, Фоліо, 2020, 1310 с.
9. Джон Герст. Найкоротша історія Європи. Наш Формат, 2021, 232 с.
10. Коул Ємілі. Архітектура в деталях. Путівник по стилях і епохах світової архітектури (цифрова книга), 2017
11. Тимофієнко В. І. Нариси всесвітньої історії архітектури : У 4 т. Т. 1, кн. 1. Архітектура Стародавнього світу / В. І. Тимофієнко; ред.: В. І. Єжов; Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. - К., 2000. - 490 с. - укр.
12. Аалтонен Г. Історія архітектури [пер.з англ.. М.Кошкіна]. Х.: Фактор, 2012. 256 с.: іл.
13. Березіна І. В. Історія зарубіжного мистецтва : навч. посіб. для студентів мистец. спец.; М-во освіти і науки України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський : Сисин О. В. : Абетка, 2015.
14. Вечерський В. Курс історії архітектури. Київ : Вид-во Інституту проблем сучасного мистецтва, 2006. 300 с.
15. Вечерський В. Курс історії архітектури країн Східної Європи. Київ : Вид-во «АртЕк», 2007. 270 с.
16. Буряк О. Історичні віхи становлення та розвитку Харківської архітектурної школи / О. Буряк, Н. Хороян, Т. Куценко. // «Новий колегіум», ХНУРЕ. – 2020. – №2. – С. 111-116.
17. Хороян Н. П. Харківська архітектурна школа в період формування й становлення: кінець XIX - перша третина XX ст. : дис. канд. арх. наук / Хороян Наталя Петрівна – Харків, 2015. – 190 с.
18. Буряк О., Хороян Н., Куценко Т. [Історичні віхи становлення та розвитку харківської архітектурної школи](#) // «Сучасні проблеми архітектури та містобудування», КНУБА, вип. 62 – 2022 – с. 15-28

Допоміжна література:

1. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. Том 1 : Архитектура древнего мира / Под редакцией О. Х. Халпахчьяна (ответственный редактор), Е. Д. Квитницкой, В. В. Павлова, А. М. Прибытковой. — Второе издание, исправленное и дополненное. — 1970. — 512 с., ил.
2. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. Том 2 : Архитектура античного мира (Греция и Рим) / Под редакцией В. Ф. Маркузона (ответственный редактор по Греции), Б. П. Михайлова (ответственный редактор по Риму), И. С. Николаева, О. Х. Халпахчьяна, Ю. С. Яралова. — Второе издание, исправленное и дополненное. — 1973. — 712 с., ил.
3. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. Том 3 : Архитектура Восточной Европы. Средние века / Под редакцией Ю. С. Яралова (ответственный редактор), Н. Н. Воронина, П. Н. Максимова, Ю. А. Нельговского. — 1966. — 687 с., ил.
4. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. Том 4 : Архитектура Западной Европы. Средние века / Под редакцией А. А. Губера (ответственный редактор), Н. Д. Колли, П. Н. Максимова, И. Л. Маца, Ю. А. Нельговского, Г. А. Саркисиана. — 1966. — 694 с., ил.
5. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. Том 5 : Архитектура Западной Европы XV—XVI веков. Эпоха Возрождения / Под редакцией В. Ф. Маркузона (ответственный редактор), А. Г. Габричевского, А. И. Каплуна, П. Н. Максимова, Г. А. Саркисиана, А. Г. Чинякова. — 1967. — 659 с., ил.
6. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. Архитектура стран средиземноморья, Африки, Азии VI-XIX вв. т.8. М.: изд-во литературы по строительству. 1969
7. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. Том 9 : Архитектура Восточной и Юго-Восточной Азии до середины XIX вв. / Под редакцией А. М. Прибытковой (ответственный редактор), Б. В. Веймарна, О. Н. Глухаревой, Л. И. Думана, А. С. Мухина. — 1971. — 643 с., ил.

8. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. Том 10 : Архитектура XIX — начала XX вв. / Под редакцией С. О. Хан-Магомедова (ответственный редактор), П. Н. Максимова, Ю. Ю. Савицкого. — 1972. — 592 с., ил.
9. Всеобщая история архитектуры в 12-ти томах. Том 11: Архитектура капиталистических стран XX в. / Под редакцией А. В. Иконникова (ответственный редактор), Ю. Ю. Савицкого, Н. П. Былинкина, С. О. Хан-Магомедова, Ю. С. Яралова, Н. Ф. Гуляницкого. — 1973. — 887 с., ил.
10. Єврейнов Ю., Мардер А. Історія архітектури // Архітектура: короткий словник-довідник. Київ : Будівельник, 1995. С. 114.
11. Попович, М. В. Очерк развития логических идей в культурно-историческом контексте / М. В. Попович. — К.: Наукова думка, 1979. — 144 с.
12. Piotrowski, A. Discipline of architecture / Andrzej Piotrowski, Julia Williams Robinson. — Minneapolis; London: University of Minnesota Press, 2001. — 364 p.
13. Кондель-Перминова, Н. Н. Роль учебных заведений в развитии архитектуры и градостроительства на Украине (конец XIX– первая треть XX века): дисс. канд. архит.: спец. 18.00.01 «Теория и история архитектуры, реставрация памятников архитектуры» / Наталья Николаевна Кондель-Перминова. — Киев: КиевНИИТИ, 1988. — 296 с.
14. Шубович С. О. Стародавня архітектура: конспект лекцій з курсу «Історія мистецтв, архітектури і містобудування» (для студентів 1 -го курсу денної форми навчання напряму підготовки бакалавр 6.060102 «Архітектура») / С. О. Шубович, О. В. Вдовицька; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. - Х.:ХНАМГ, 2011. - 117 с.
15. Torabi Z. Effective Factors in Shaping the Identity of Architecture / Z. Torabi, S. Brahman.// Middle-East Journal of Scientific Research. — 2013. — №15. — P. 106– 113.
16. Bradley C. Stimulus-Response Behaviorism: Modernism's Ideological Unconscious [Электронный ресурс] / Clissold Bradley // Modernist Studies Association (MSA 8) Conference in Tulsa. — 2006. — Режим доступа: <http://www.utulsa.edu/jjq/msa8/files /MSA8%20Program.pdf>
17. A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction (Center for Environmental Structure) / [C. Alexander, S. Ishikawa, M. Silvestein та ін.]. — Oxford: Oxford University Press, 1977. — 1171 p.
18. Norberg-Schulz C. Intentions in Architecture / Christian Norberg-Schulz. — Cambridge: MIT Press, 1968. — 296 p. 47. Norberg-Schulz C. Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture / Chr. Norberg-Schulz. - New York: Rizzoli, 1979. — 216 p.
19. Ruskin, J. Selected Writings / J. Ruskin; [edited by Dinah Birch]. — Oxford: Oxford University Press, 2009. — 368 p. — ([Oxford World's Classics](#)).

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/natural/dprmu/2010_19/21_Demin.pdf
2. Александрович В.С. Архітектура містобудування: веб-сайт. URL: www.dut.edu.ua
3. Національна парламентська бібліотека України: веб-сайт. URL: www.elib.nplu.org
4. Пальм Н.Д. Історія Української культури: навч. посіб.: веб-сайт. URL: www.dut.edu.ua
5. Бібліотека КНУБА. Архітектура: веб-сайт. URL: www.library.knuba.edu.ua
6. Архітектура та містобудування: навч. посіб.: веб-сайт. URL: www.shag.com.ua
7. Кодін В.О. Архітектура та містобудування Західної Європи і Візантії III -XV століть: вебсайт. URL: www.eprints.kname.edu.ua
8. <https://www.youtube.com/watch?v=iAfEGVthyTk>
9. <https://www.youtube.com/watch?v=o9IY5J64Nrc>
10. https://www.youtube.com/watch?v=evaITz-N_3o
11. <https://www.youtube.com/watch?v=-2TYjhwRMJg>
12. <https://www.youtube.com/watch?v=EPqnTvNCOdQ>
13. <https://www.youtube.com/watch?v=O18LMEwaVGs>